

PLANLAMA KURUMUNUN GÖRMEDİKLERİ; KİMLİK VE İBADET MEKÂNI OLARAK CEMEVLERİ

Erhan KURTARIR*, Ayşe Nur ÖKTEN*

Alındı: 14.03.2016; **Son Metin:** 08.09.2017

Anahtar Sözcükler: Kapsayıcı şehir planlama; topluluk hakları; kültürel kimlik mekânları; ibadethane; Cemevi.

GİRİŞ

Kültürel çeşitliliğin sürdürülebilmesi ve azınlık kültür gruplarının kimliklerini koruyabilmeleri açısından mekânsallaşma vazgeçilmez bir önkoşuldur. O nedenle ki, kültürel kimliğin hangi ortamda ve hangi koşullarda varlığını sürdürebileceği sorusu hem yerel hem de merkezi yönetimlerin mekânsal planlama gündeminin bir parçasıdır. Bu makede, elverişli bir alan olarak azınlık inanç gruplarının mekânsallaşma pratikleri ve süreçleri ele alınacaktır. Türkiye’de Aleviler, Sünni inanç grubundan sonra en geniş nüfuslu inanç kümesi olmakla birlikte, tarihsel nedenlerle devletin kurumsallaşma sürecinin dışında bırakılmışlardır. Bu açıdan, daha kimliklerinin tanınma aşamasından başlayan bir mekânsal planlama sorunsalını temsil etmektedirler.

Çokkültürlülük meselesinin kentte nasıl bir sorunsalın odağında olduğunu anlayabilmek için, birinci yazar tarafından 2010-2012 arasında İstanbul’da Ermeni Ortodoks, Rum Ortodoks ve Alevi inanç gruplarının kültürel kimliğini sürdürmeleri sürecinde mekânın rolünü araştıran keşfedici bir çalışma yürütülmüştür. Bu çalışmada her üç inanç grubunun patrikhaneler ve dergâhlar gibi en bilinen temel kurumlarından başlanarak kartopu yöntemiyle cemaatlerin çeşitli kurum temsilcileriyle görüşülmüştür. Bu saha çalışmasında resmi azınlık olarak tanımlı grupların da Alevilerin de kapsamlı ve bütünlüklü bir kültürel miras envanteri olmadığını ama Azınlık grupların en azından ellerindeki aktif miras yapılarına ilişkin bir envanteri varken Alevilerin İstanbul’da kaç cemevi olduğunu dahi tam bilmedikleri görülmüştür. Bu sebeplerle yazar tarafından 2013-2015 arasında da İstanbul’da cem ve cenaze hizmeti sunan aktif tüm cemevlerini kapsayan bir tarama (*survey*) ile betimleyici bir araştırma yapılmıştır. Araştırma evrenini tespit edebilmek için öncelikle üç Alevi Federasyonunun İstanbul şubeleri listelenmiş, bu federasyonlardan alınan kurum iletişim listeleri taranmış ve ayrıca sosyal medyada ismine ulaşılan Alevi kurumları listelenerek İstanbul’da toplam 82 adet cemevi niteliği sunan kurum ismine ulaşılmıştır. Bunlardan bir kısmının sadece sosyal faaliyetler yürüttüğü, içlerinden

* Department of City and Regional Planning, Yıldız Technical University, İstanbul, TURKEY.

70 tanesinin cemevi olduğu ya da olma potansiyeli taşıdığı görülmüştür. Bunlardan da 60 cemevinin aktif ve düzenli biçimde ibadethane işlevleri olan cem ve/veya cenaze hizmetlerini sunduğu tespit edilmiştir. Saha çalışmasında bu 60 aktif cemevinin tümünü ziyaret edilmiş ve buradaki kimlik mekânı sorunsalının özüne inebilmek için yöneticileriyle ve kanaat önderleriyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu ikinci çalışmada, İstanbul'da Alevi Vakıfları Federasyonuna bağlı 20, Alevi Bektaşî Federasyonuna bağlı 12, Alevi Dernekleri Federasyonuna bağlı 11 ve bağımsız 17 cemevi kurumu tespit edilmiştir. Bu kurumların tüzel kişiliklerine bakıldığında dernek, vakıf veya iki tüzel kişiliği de bünyesinde bulunduran 48 dernek ve 24 vakfın olduğu görülmüştür. Bu ziyaretlerde cemevlerinin sosyal anlamı, toplumsal işlevi ve özgün kuruluş süreçleri hakkında açık uçlu sorular içeren mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda birinci yazarın İstanbul'da çeşitli inanç kümeleriyle yaptığı tüm bu derinlemesine görüşmelerden, Alevi inanç-kültür mekânları taramasında sahada elde edilen özgün bilgilerden ve tüm bu süreç boyunca konu ile ilgili devam eden yasa ve yargı kararları taramasından yararlanılmıştır.

Makalede çokkültürlülük (*multiculturalism*) ve mekânsal planlama ilişkisi dört bölümde ele alınmış; ilk bölümde, bu olgunun sosyal (beşeri) coğrafya ve şehircilik yazını içindeki seyri anlatılmıştır. Ayrıca, kutsal mekânların kültürel kimliğin sürdürülmesindeki rolüne değinilmiştir. Daha sonra, planlama sisteminin inanç mekânlarına yaklaşımı ele alınmıştır. Uluslararası manifestolar ve ulusal mevzuat içinde farklı kültürler; inanç kümeleri için öngörülmiş hakların planlama açısından taşıdığı anlam tartışılmıştır. Yakın dönemde yapılan mevzuat değişikliklerinin getirdiği teknik ve yasal kısıtlamalar ile bunların doğurabileceği sorunlar üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, alanda yapılan gözlemlere dayanılarak, azınlık mekânları ve kurumlarının kültürel kimliğin sürdürülmesindeki rolü Alevi kurum ve mekânları ile karşılaştırmalı olarak açıklanmıştır. Bu çerçevede ayrıca, cemevlerinin kentteki varlığının "kutsal yer" olarak taşıdığı anlam üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde, merkezi ve yerel yönetimlerin söylemleriyle yasal düzenlemeler ve mekândaki uygulamalar arasındaki bağlantılara, çelişkilere dikkat çekilmiştir. Siyasal erkin din temelli kimliklere yaklaşımının etkisi kadar, planlama araçları yelpazesinin çözüm üretmekteki kısırlığına yerel deneyimlerden örnekler verilmiştir. Sonuç bölümünde, yürürlükte olan kurumsal çerçeve içinde bazı kültürel kimliklerin varlıklarının reddedilmesinin planlama kurumunu da çaresiz bıraktığına işaret edilmiştir. Bazı yerel yönetimlerin pragmatik çözümlerinin kentte "gri alanlar" (Luz, 2015) yarattığı belirtilmiştir. Çokkültürlülük olgusunun kentsel adalet çerçevesinde mekâna yansıtılması açısından planlamanın rolü üzerinde durulmuş, Türkiye'deki planlama sisteminde teknik ve siyasal/yönetimsel olarak gördüğümüz aksaklıklar, çelişkiler ortaya konularak tüm farklı kültürel kimlikleri kapsayıcı bir planlama yaklaşımı tutumu için önerilerimiz dile getirilmiştir.

ÇOKKÜLTÜRLÜ KENT, KÜLTÜREL KİMLİK VE PLANLAMA

Baumann'a (2006) göre çokkültürlülük (*multiculturalism*) bir değerler üçgeni ile tanımlanabilir; köşelerinde devlet, etnisite ve din gibi kavramlar varken merkezinde de kültür olgusu bulunmaktadır. Fakat bu önermeye göre çokkültürlü sistemin değerleri çatışma halindedir ve kamu burada denge arayışında olmalıdır. Bu çokkültürlülük çatışmalarının mekânsal yansımaları özellikle kentlerde gözlenmektedir ve mekânsal planlamanın önemli bir sorunsalı olarak belirmektedir.

1. *Blasé* kavramı Türkçe'ye usanmışlık (bkz.: Şen, 2012) ya da eş anlamlısı bezginlik (bkz.: Aydoğan, 2000) sözcükleriyle de çevrilmiştir.

On dokuzuncu yüzyıldan 1950'lere dek, kentteki kültür meseleleri, daha çok kentin işleyişinin, üretim düzeninin ve toplumsal yapının değişmesi çerçevesinde tartışılmıştır. Kırsal alandaki toplumsal örgütlenmenin yerini sanayi üretiminin gerektirdiği yapının alması; geleneksel yapıyla modern yapı arasındaki çelişkiler, dönemin yazarları tarafından modernliğe geçiş sürecinin sancuları olarak ele alınır. Bireylerin bu yapısal değişikliğe uyum sağlayamaması farklı düzlemlerde açıklanır. Durkheim'ın anomie (*anomie*) Kavramı (Runciman, 1971), Simmel'in (1903) bıkkınlık (1) tavrı (*blasé attitude*) ve Para Felsefesi görüşleri bireylerin modern sanayi kentünün kültürünü özümleyememesiyle ilgilidir. Anomi Kuramı'na göre eski toplumsal yapıdaki değerler terkedilmiştir; ama yeni toplumsal yapıda bunların yerine gelen yeni değerlerle, yeni düşünme biçimiyle bireyler yönlerini bulamamaktadır. Simmel'in gözlemlerinde ise metropol yaşamının getirdiği çeşitlilik ve uyarı yoğunluğu etkisiyle bireyler bir bıkkınlık tavrı (*blasé attitude*) geliştirmektedir. Bir yandan da kapitalist ekonomide her şeyin metalaşması; insanların eşyalarla, diğer canlılarla ve diğer insanlarla olan bağlarının niteliğini değiştirmektedir. Modern toplum yapısı kentlerde egemen olmuştur ama yeni toplumsal roller, yeni davranış biçimleri ve yeni değerler; bir başka deyişle, modern kültür henüz yerleşmemiştir.

Aynı dönemde, teknokrat kent planlarının vizyonu içinde kültür homojen, önceden tanımlanmış ve planlama tekniğine içkin bir kavramdır. Ana soru, nasıl bir kent sorusudur. Hausmann, Paris'i (1853) ve Burnham Chicago'yu (1909) planlarken kentin, sermayenin güvenli karargâhı ve hayranlık uyandıran sergi mekânı olması gerektiğini savunurlar (Hall, 1990; Young, 2006). Farklı yaklaşımlar da görülür: Ebenezer Howard ve Patrick Geddes (Hall, 1990) teknokrat planların aklındaki modern kentten farklı modeller de olabileceğini öne sürerler. E. Howard, Bahçe Şehir modeliyle modern ve büyük kent anlayışına bir alternatif sunar. Geddes ise, yeni yüzyılın başında, işlevsel kent planları yapabilmek için orada yaşayanların toplumsal, kültürel özelliklerini bilmek gerektiğini savunarak, plan öncesi sosyo-ekonomik ve kültürel analizler yapmanın öncüsü olur. Ama yine de, 1950'li yıllara dek kültür olgusu kent planları için homojen bir modern kent tasarımının bileşenidir.

Kentin içindeki farklı yaşam biçimlerinin dikkat çekmesi ve kültür kavramının şehircilikteki tanımının değişmesi 1930'larda, Chicago Okulu'ndaki antropolojik araştırmaların etkisiyle olmuştur. Wirth (1938) ve Mumford (1938) eş zamanlı yayınlarında günlük yaşamın kültürel niteliğine dikkat çekmişlerdir. Daha sonra Raymond Williams (1958) kültür kavramını "*Culture is Ordinary*" adlı çalışmasında, açıkça "gündelik yaşam biçimi" olarak tanımlamıştır. Jane Jacobs (1961) New York'da yaptığı gözlemlere dayanarak kentin içindeki yoksul komşuluk birimlerinin birer kültür kozası olduğuna dikkat çeker. Buralardaki insanların yaşam biçiminin ve mutluluğunun, planlı tasarlardan çok farklı olduğunu ve korunması gerektiğini anlatır.

Özellikle 1970'ler ve sonrasında modernist planlamaya dönük eleştiriler yükselmiş ve kentlilerin taleplerinin plan kararlarında nasıl yer alabileceği konusunda farklı önermeler üretilmiştir (Sandercock, 1998; Burayidi, 2015). Bu yaklaşımlar, örneğin Friedmann'ın önerdiği Etkileşimli (*Transactive*) Planlama, Davidoff'un önerdiği Savunucu (*Advocative*) Planlama, plan otoritesiyle planın paydaşlarının müzakeresini savunur ve planının toplumsal rolünün değişimini önerir (Fainstein ve DeFilippis, 2012). Lefebvre'in (1968) Kent Hakkı (*Right to the City*) kavramının da şehircilik

literatüründe öne çıkmasıyla kentin dezavantajlı gruplarının planlama gündemine alınmaları önerisi daha güçlenmiştir.

1980'lere gelindiğinde, sermayenin ulus devletlerin sınırlarıyla ve kurumlarıyla engellenmeden hareket etmesi gerektiğini savunan neo-liberal düşünce rüzgârı esmektedir. Bu rüzgârın paralelinde ulusal kimlikler içindeki alt-kültür kümelerinin etnik ya da dini kimlik arayışı da güçlenir. Farklı kimliklerin tanınmasına ilişkin talepler, kurumsal ve mekânsal düzenlemeleri tartışmaya açmaktadır. Bu süreç, karar verme mekanizmasının yeniden yapılanması kadar toplumsal dinamiklerde ve mekânın temsil gücünde de yeni yönelişleri ortaya çıkarır. Bugün kentlerdeki kültür çeşitliliği terör örgütlerinin eylemlerinin etkisi; göçmenlerin kentlerde yığılmasının hizmet sunumu üzerinde yarattığı yük; kaçak ve sığınmacıların ucuz işgücü kaynağı olarak görülmesinden doğan sıkıntılar nedeniyle yeni bir sosyo-kültürel soruna dönüşmüştür. Bu sorunlar karşısında bir yanda, etnik ve inanç tabanlı ayrımcılığı benimsemiş, çoğunlukla çatışmacı olan yeni bir akım büyümektedir. Öte yanda, çeşitliliğin ekonomik ve toplumsal sürdürülebilirlik için gerekli olduğunu savunanlar, çokkültürlülük kavramına dayanarak siyasal çözümler aramaktadırlar (Rex ve Singh, 2003).

Yaşanan paradigma kayması (Munck, 2003) toplumsal ve siyasal yaşamın her alanını etkiler. Sosyal teori ile sosyal politikanın iç içe geçtiği, çeşitli disiplinlerin çakıştığı "global paradigma" içindeki çok yönlülük, çok katmanlılık, iç içe geçmişlik (complexity) çeşitli uygulama alanlarına yansır. Bir çok yazarın konsensüs sağladığı fikre göre 1980'lerin kent planlama teorilerinde baskın olarak ortaya çıkan paradigma değişimi de iletişimsel veya işbirlikçi dönüm (communicative or collaborative turn) yaşandığı yönündedir (Allmendinger ve Jones, 2002). Susan Fainstein (2000, 468) Adil Kent (*Just City*) Kuramı'nın güçsüz grupların karar alma süreçlerine katılımını ve çıktıların eşitlikçi olmasını önemseydiğini belirtir. Adil Kent Kuramı şu üç prensibi dayanak olarak alır; demokrasi, eşitlik ve çeşitlilik. 2000'ler sonrasında daha fazla tartışılan Adil Kent (Fainstein, 2010) ve Kapsayıcı (*Inclusive*) Planlama, karar süreçlerinde hak temelli yaklaşımın benimsenmesini ve dezavantajlı grupların hemşerilik ve vatandaşlık haklarının gündeme alınmasını önermiştir. İletişimsel teori ve adil kent kuramlarında, gücün ve kaynakların modern kapitalist ekonomilerdeki adaletsiz dağılımına bir karşı çıkış yer alır (Fainstein, 2010; Fainstein ve DeFilippis 2012). Kent Planlama modellerinde yaşanan tüm değişimler toplumsal değişimlere paralel olarak ortaya çıkmaktadır. Artık günümüzde kültürel kimliğin sürdürülmesi konusunda mekânın anlamı ve planlamanın rolü tartışmaları kaçınılmaz biçimde gündemimize girmiştir. Bu bağlamda, inanç gruplarının kamusal alanda görünürlük kazanma ve kamusal alana erişim sorunları planlama açısından elverişli bir değerlendirme sahası sunmaktadır. Çünkü Luz'un (2015) işaret ettiği gibi "din, yarışan anlatılar ve mekânsal mantık için olduğu kadar kentte yeni siyasal coğrafyalar inşa edilmesi açısından da uygun bir çerçeve sağlar. O nedenle, farklılaşan kümeler din temelli kimlik politikalarıyla kentten talepte bulunurken, kentin dokusu içine de yeni desenler eklerler".

Farklı toplumsal kümeler aynı mekâna, tarihsel bağlama göre değişen, birbirinden çok farklı anlamlar yükleyebilirler. Bu anlamda bellek ile mekân arasındaki ilişkiye dikkat çeken Connerton (1999) kültürel kimliğin sürdürülmesi açısından toplumsal kümelerin belleklerinin nasıl taşınıp nasıl korunduğunu sorar. Bu küme sözcüğü hem yerel toplulukları hem de ulusal ya da dünya dinleri mensupları gibi geniş bir kesimi içerir. Bu sorunun anlamlı bir cevabını veren Assmann (2001) kültür kümesi ve mekânın bir arada sembolik bir ortak yaşam kurduğunu söyler. Bu sebeple

belleğin mekâna ihtiyacı vardır. O nedenledir ki, bir kültür kümesi kendi mekânından ayrı düşse de bu birlikteliği kutsal mekânlarını sembolik anlamlarıyla birlikte yeniden üreterek yaşar ve sürdürür.

Kültürel kimliğin sürdürülmesi ve belleğin mekânsallaşma gereksinmesi açısından konuya bakıldığında kentsel politikalar ve planlama sisteminin önemi daha da belirginleşmektedir. Ne var ki, farklılıkların her ülkenin mekânsal düzenleme kararları içinde eşit ve özgür biçimde yer bulabildiğini söylemek imkânsızdır. Çünkü deneyimler göstermektedir ki, çeşitlenen kimlik ifadeleri ancak iktidarın seçkinci filtresinden geçtikten sonra kent mekânında yer bulabilmektedir. Azınlık grupların kamusal alandaki görünürlüğü, genellikle, egemen olanın çizdiği sınırlar içinde mekânsallaşma şansı bulur. İktidarın belirlediği kültür tanımları içinde kendilerine yer bulamayanlar, gelenek ve göreneklerini sadece özel mekânlarında yaşatabilmektedirler. Kültürel haklar açısından koruyucu etkin bir kurumsal yapının ve hukuk düzeninin oluşturulmadığı toplumlarda, azınlıktaki gruplar için topluluk hakkı konusu olan görünme ya da farklılığını mekâna yansıtılma özgürlüğü çetin bir insan hakları mücadelesi olarak sürmektedir. Mekânı düzenleyici ilkelerin ve kararların, kültürel kimlikler gözetilerek hazırlanmasının bir temel hak sorunsalı olduğu açıktır. Bu bağlamda inanç ve mekân ilişkisi, kültürel hakların planlama disiplini içindeki öneminin ortaya konulabilmesi açısından üzerinde durulması gereken bir alandır.

Kent dokusu içerisinde konum, ölçek, mimari form, kutsal simge ve ritüeller gibi özellikleriyle görünür olan din, hayatın her aşamasını ilgilendiren bir kültür bileşenidir. Bu niteliğiyle elbette iktidarın da ilgi alanına girmektedir. Din ve iktidar ilişkisini açıklarken Balandier (2007:116) şöyle demektedir: “Kutsal, siyasal alanın boyutlarından birini oluşturur; din bir iktidar aygıtı olabileceği gibi, iktidarın meşruluğunun bir teminatı, siyasal rekabet çerçevesinde başvuru araçlarından biri de olabilir”. Her kültür kümesi kendi özgün adetlerini, geleneklerini ve inançlarını yeni kuşaklara çeşitli kültürel kodlarla aktarmaktadır. Bu adetler, kutlamalar ve dini ritüeller günümüzde devletler tarafından da organize edilmekte ve resmileştirilmektedir. Bu aşamada, kutsallaştırılan (*sacred*) ve mistik anlamlar yüklenen kültürel kodların yerini dünyevi (*profane*) kodlar almaktadır. Her toplum bu anlamdaki ritüellerini, kendi çeşitlilik yapısı içinde, kendi egemen kültürel kurgusuna ve siyasasına göre şekillendirmektedir. Bazı toplumlarda çoğunlukta olan bir kültürel grup baskın hale gelerek hem kamusal alanı hem de ritüelleri yönlendirebilmektedir. Egemen kültürün kutsallık kurgusu siyasal erk tarafından resmileştirilmektedir. Kong’un (2001) resmi kutsal (*officially sacred*) olarak adlandırdığı bu olguda, iktidarın kurumsallaştırdığı kutsal tanımı, egemen topluluğun kutsallık kurgusu dışındaki kesimlere dayatılmaktadır. Ancak bu konuda politik atmosferin yeri de önemlidir. Çünkü egemen olan siyasal ve kültürel atmosfer, bu resmi kutsal kavramının içini seçkinci bir tavırla doldurmaktadır. Artık ötekileşmiş ve dezavantajlı alt kültür gruplarının kendi kutsallarını kamusal alanda inşa edebilmeleri resmîyet kazanma mücadelesi veya çatışması haline gelmektedir. Böylelikle, inanç-mekân-iktidar olguları kesişiminde faaliyet gösteren mekânsal planlama, araçsal bir uğraş olmanın ötesine geçerek sürecin seyrini belirleyici bir rol üstlenmektedir. Özünde dünyevi bir uğraş alanı olan planlama, kutsal olanın sembollerini ve mekânını düzenleyerek, doğrudan ya da dolaylı yoldan, kutsal olanın hem anlamını hem de biçimini dönüştürmektedir. Bu sebeple, çokkültürlülük ve kimlik

mekânları sorunsalının planlama disiplini içinde nasıl bir yaklaşımla ele alınabileceği konusunu biraz daha ayrıntılı incelenmelidir.

TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL KİMLİĞİN MEKÂNSALLAŞMASI VE KURUMSALLAŞMASI

Kent planlama kuramları ve yaklaşımlarındaki çokkültürlülük, yönetim, ve adil kent kavramlarının yerleşmesi sürecine paralel olarak kentsel çeşitlilik ve haklarla ilgili bir dizi uluslararası çerçeve metin de üretilmiştir. Dünya Kent Hakkı Şartı (2005), Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı (2000), Avrupa Kent Hakları Deklarasyonu (1992) ve Avrupa Kentsel Şartı (1992 ve 2008) gibi metinler sivil ve topluluk haklarını güvenceye alan ölçütlerin kent planlama pratikleri içerisine girmesini sağlayacak bir zemin oluşturmuştur (Tekeli, 2011). Bu metinlerin hemen hepsinde yerel demokratik karar alma süreçlerine katılım hakkı; bireylerin ve toplulukların farklılıklarını dışa vurma hakkı; ekonomik, kültürel ve sosyal yaşamda çeşitliliğin tanınması ve desteklenmesi; kent yönetimlerinin şeffaf, eşitlikçi ve etkin olması ortak idealler olarak yer almaktadır. Ne var ki, yerel yönetimlere yol göstermesi amaçlanan bu idealler ülkemizdeki mekânsal uygulamalara taşınamamıştır.

Türkiye'de kültürel mirasın zenginliği anlamında sıklıkla olumlu bir değer olarak anılan kültürel çeşitlilik olgusu, aslında hangi düzeyde yaşanabildiği ve hangi koşullarda sürdürülebileceği tam olarak cevaplanamamış bir sorunsaldır. Tekeli (2009) küreselleşen bir dünyada farklı grupların olduğunu ve bu grupların yer aldığı kültürel çeşitliliğe sahip toplumlarda çoğulcu bir stratejiye ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Böylesi süreçlerde, azınlık kültürlerinin değişmeye karşı izole edilmesinin ya da dışa kapalı biçimde sadece kendi kültürlerini üreten gruplar haline getirilmesinin doğru bir strateji olmadığını ifade eder. Haklar açısından eşitlikçi bir bütünleşme sağlanan siyasal ortam kurulabildiği ölçüde azınlıktaki kültürel grupların daha büyük bir topluluğun üyesi olduklarının farkına varabildiğini belirtir. Tekeli (2009) bu bağlamda, temel hakların toplum tarafından üretilen ortak değerler olduğunu ve bu üretimin sürekli artmasının toplumun uygarlık seviyesini yükselttiğini vurgulamaktadır. Ne var ki, yukarıda anılan çoğulcu stratejinin yapıtaşlarından olan mekânsal düzenlemelerin kurumsal altyapısı ülkemizde henüz tam olarak oluşmamıştır.

Kutsal kimlik mekânlarının mevzuatın içinde nasıl yer alacağı başlı başına bir sorundur. Çünkü bu mekânların topluluk içi anlamları ile kamusal alandaki resmi anlamları geniş toplumdaki ayrımcı ya da eşitlikçi eğilimlere bağlı olarak farklılaşır. Her alt kültür grubunun kendi özgün kimlik tanımları olduğu gibi bir de devletler tarafından atfedilen resmi kimlik tanımları vardır. Üst bakışla oturtulan homojenleştirici tanımlar, grup içi özgünlüğü ve çeşitliliği yok sayarken farklı alt kümeleri de görmezden gelir. Ülkemizde belli başlı alt kültür kümelerinin her birinin içinde çeşitlenmeler bulunmaktadır. Ne var ki, bu farklar resmi tanımlara yansımamaktadır. Örneğin Türkiye'de gayrimüslim tanımları, çoğunluktan farklı olanları ve hukuki anlamda da azınlıkları tanımlayan ana terimdir. Bunun içinde Hristiyan (Rum ve Ermeni) ve Musevi cemaatler tanımları (2). Aslında bu tanımların altında da hem mezhepsel hem de inanış farkları olan çeşitli alt kümeler vardır. Bu alt grupların gelenekleri ve ritüelleri farklılaştığı gibi ortak mekânları, kültürel pratikleri, yaşam alanları ve kamusal hizmet beklentileri de farklılaşmaktadır. Bu gerçek, özellikle kentsel hizmetlerin çeşitlenmesi açısından genellikle göz ardı edilmektedir. Geleneksel toplumsal sınıflandırmaların çeşitlenen nüfusun farklılaşan

2. Türkiye'de Lozan Anlaşması hükümlerince resmi azınlık olarak tanımlı gruplara bakıldığında nüfuslarının günden güne azaldığı ve kültürel çeşitliliğiyle övülen kentlerimizde eski gayrimüslim nüfusların neredeyse kalmadığı görülmektedir. Örneğin, saha çalışmaları sırasında 2011 yılında görüşülen Rum Ortodoks Patrikhanesi ve Ermeni Ortodoks Patrikhanesi'nden alınan nüfus tahminlerine göre ülkede toplam 2500-3500 arası Rum Ortodoks, 65000-70000 arası Ermeni Ortodoks kaldığı ifade edilmiştir. Öte yandan Lozan Anlaşması tarafından güvence altında olması gerekirken yerel düzenlemeler ve anlaşmanın hükümlerine farklı bakışlar sebebiyle azınlık statüsünün getirdiği hakları kullanamayan topluluklar da örneğin Süryaniler ve Yezidiler'de de nüfus hızla azalmaktadır. Özellikle azınlık statüsündeki pozitif haklarını kullanamayan bu gruplarda kültürel belleğin sürdürülmesi imkanı da çok daralmıştır

alt kümelerine yer vermediğini söyleyen Vertovec (2007) bu durumu açıklamak üzere aşırı çeşitlenme (*super-diversity*) kavramını önerir.

İnanç ve din konusu, iktidar ve kültürel hegemonya kavramları ile birlikte değerlendirildiğinde konunun mekânsal politika ayağı ve dolayısıyla planlama uğraşının kaçınılmaz sorumluluğu da ortaya çıkar. Devlet organlarının, inanç grupları hakkında düzenleyici bir rol benimsemesi sebebiyle kısıtlayıcı ve hatta müdahaleci kararlar vermesi, azınlık grupların özgün tanımlarının korunmasını güçleştirirken, baskın inanç grubunun tüm kamusal alanı kaplamasına ve kamusal hizmetleri bu grubun ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürmesine yol açmaktadır.

Kültürel birikimini kapsamlı biçimde yazılı bir kültüre dönüştürüp kodlayamamış ve bu birikimi yeni nesillere yeterince aktaramamış gruplar, asimile olma ya da gittikçe ötekileşme tehlikesini yaşamaktadırlar. Örneğin, Aleviler ya da Yezidiler gibi resmi azınlık olmayan ve inanç geleneklerini çoğunlukla sözlü aktararak sürdürmek zorunda kalmış gruplar kültürel kimliğin sürdürülmesi konusunda büyük sorunlar yaşamışlardır. Bu sebeple Lozan Antlaşması kapsamında korunması teminat altına alınmış azınlık grupların kültürel kimliklerini sürdürme araçları diğer grupların ihtiyaçlarını anlamak için uygun bir karşılaştırma imkânı sunar.

Azınlık kavramı açısından gerekli önkoşul, bir grubun azınlık olarak kabul edilebilmesi için kendi farklı ya da özgün kimliği hakkında bir koruma güdüsüne ve iddiasına sahip olmasıdır (Oran, 2008). Burada önkoşulun gerekçesi aslında topluluğun ya da kişinin üst kimlik ekseninde asimile olmamış ya da kültürel kimlik genişlemesine uğramamış olmasıdır. Aksi takdirde mücadelesi yürütülen ve korunmaya çalışılan özgün bir kültürel referans noktası kalmamaktadır. Türkiye’de resmi azınlıklar dışındaki inanç gruplarının ya da dinsizlerin inanç özgürlüğü açısından özel hukuki statüsü bulunmamaktadır. Yapılan görüşmeler göstermektedir ki tüm bu gruplar, kültürel kimliğin sürdürülmesi problemini mekânsallaşarak ve kurumsallaşarak aşmaya çalışmaktadırlar. Görüşülen azınlık inanç gruplarının kültürel kimliklerinin kurumsallaşmasının çeşitli süreçleri barındırdığı görülmüştür. Resmîyet kazanma; yazılı kurullarla, yasalarla varlığının tescil edilmesi olarak açıklanabilir. Varlığını güvenceye alma; geleceğe dönük hedefler ve ortak ülkü varlığı gereklidir. Ayırt edici özellik kazanma; başka kurumların sağlayamadığı, özgün işlevlerin sağlanması bunun önemli bir boyutudur. Değer özdeşleşmesi aşamasında da birey, kurumun varlığını kendi varlığının ayrılmaz parçası, temeli olarak algılamaktadır. Tüm kültür kümeleri kendi kurumsallaşma süreçlerini özgün deneyimlerle birlikte, benzer biçimde sürdürürler. Türkiye Cumhuriyetinde resmi olarak azınlık statüsünde olmayan topluluklar, özel bir koruyucu yasal statü sağlanmadığı için veya nüfus kaybı sebepleriyle, kurumlarını koruyamamış kültürel varlıklarını yitirme tehlikesiyle de karşı karşıya kalmışlardır.

3. Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş kanunu ile İslam dini ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Başbakanlığa bağlı olarak kurulmuştur (www.mevzuat.gov.tr). Görev tanımında geniş bir çerçeveye çizilerek hem İslam dini esaslı mezhepler üstü, hem de dinler üstü sosyal ve düzenleyici bir görev alanı tanımlanmıştır. Son olarak 62. Hükümet’in ilk Bakanlar Kurulu toplantısında 1 Eylül 2014 tarihinden itibaren DİB doğrudan başbakana bağlanmış ve kurum siyasi alanda da bir misyon üstlenmiştir (Radikal, 01.09.2014).

Türkiye’de bu durumun bir yansıması olarak; inanç gruplarının kamusal alana yansıyan talepleri söz konusu olduğunda devlet kurumları neyin inanç veya din olduğu konusunda ürettiği resmi tanımlara göre cevap verir. Böylece bu taleplerin evrensel anlamdaki hukukiliği ve meşruiyeti ortadan kaldırılmış olur. Türkiye’de inanç hizmetlerinden, bir kamu kurumu olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) sorumludur (3). DİB, Sünni Hanefi fıkıhına göre hizmet üreten bir kurum olmasına rağmen diğer inanç gruplarının kamusal talepleri ile ilgili konularda da kamu adına görüş üretmektedir. Bu karar mekanizması sebebiyle, kamusal alandaki din işleri hizmetleri baskın inanç grubunun kontrolünde yürütülür haldedir.

Bu durum, azınlıktaki grupların mekânsal talepleri ve özgün ihtiyaçları konusunda hem kamu otoritesinin hem de mevzuatın kör kalmasına yol açmaktadır.

Kültürel kimliğin sürdürülme süreçlerini anlamaya çalışan ilk saha çalışmasında Ermeni ve Rum Ortodoks cemaatleri kurumlarının temsilcilerine mekânın ve planlamanın rolü hakkında sorular yöneltilmiştir. Görüşülenler, kültürel kimliklerinin devamlılığı için vazgeçilmez unsurlar olarak özgün mekânlarını ve kurumlarını göstermişlerdir. Bu çalışma sırasında görüşülen Alevi kurum temsilcileri ise tarihsel süreçte kendi içinde enformel olarak kurumsallaşmış inanç mekânlarının resmiyet kazanamamasına ve kurumlarının eksikliklerine işaret etmişlerdir. Görüştüğümüz bu üç küme de kültürel kimliğin sürdürülebilmesi için kültür-mekân ilişkisinde belirleyici yapılarla farklı vurgularla işaret etmiştir. Bu kurum ve mekânlardan özellikle inanç ile doğrudan ilişkili olanlarının azınlıkların kültürel kimliklerinin devamlılığındaki rolleri ve sosyal anlamları ile Alevilerin birikimlerinin karşılaştırılması geleceğe dönük alınması gereken önlemler hakkında ipuçları sunar.

Alandaki görüşmelerde okul ve eğitimin, derneklerin, vakıfların ve medya-iletişim kanallarının azınlık kültürel kimliğinin devamlılığında önemli rolü olduğu ifade edilmiştir. Bu kurum ve mekânlarla birlikte dini tesislerin, ibadethanelerin ve mezarlıkların da kültürel kimliğin sürdürülmesini sağlayan ana kurumlar ve mekânlardan olduğu anlaşılmıştır.

Dini Tesis ve İbadethaneler: Görüşülen Ortodoks cemaat temsilcileri açısından hem birleştirici hem de sosyalleştirici mekânlar olarak patrikhane ve kiliseler en başta sayılan kurum ve yapılarıdır. Öte yandan Aleviler için bir varoluş sorunsalı haline gelen cemevleri ve ortak mirasları olan dergâhlar, kimlikleri açısından en önemli kurumlar ve yapılarıdır. Görüşülen inanç grupları içinde kendini dinsiz olarak ifade eden topluluk üyeleri, kültürel olarak Ortodoks ya da Alevi olduklarını ifade etmiş ve inanç kurumlarının kendileri için de önemli olduğunu belirtmişlerdir. Geniş bir sosyal anlama sahip olan bu kurumlar sadece dini ritüelleri yerine getirmez, aynı zamanda topluluğun sosyal sorunları ve gereksinimleri konularında bir aracı kurum olarak hizmet üretirler. 2003 yılında değişene kadar, İmar Kanununda ibadethane için sadece cami ifadesi kullanılmaktaydı. Eski plan yapım yönetmeliğindeki minimum büyüklük şartı, küçük inanç gruplarının ibadethane inşasını engellemekteydi (Türkiye Protestan Kiliseler Birliği, 2008; Protestan Kiliseler Derneği, 2010). Alevilerin ibadethaneleri ise devlet tarafından tanınmamaktaydı; halen de tanınmamaktadır. Bu sebeplerle azınlık inanç grupları için ibadet yeri inşası halen sorunlu bir konudur.

Mezarlıklar: Mezarlıklar kentsel bellek açısından çok önemli alanlardır. Sandercock (1998), neden mezarlıkları ziyaret ettiğimizi, neden ulusal hatıralarımızı ölmüş kahramanlarımızı hatırlamak için mekânlar ürettiğimizi açıklarken hem bireysel hem de toplumsal hafızamızın bizim için derin anlamlar taşıdığını belirtir ve özetle hafıza kaybının kimliğin kaybı anlamına geldiğini vurgular. Görüşülen Ortodoks cemaatler de mezarlığın anlamını geçmişten miras kalan ve sahip çıkılması gereken ortak bir bellek mekânı olarak ifade etmiştir. Bu anlamıyla mezarlıklar aslında bir yerdeki yaşanmışlığı ve yere aidiyeti gösteren temel göstergelerdendir. Türkiye’de mezarlıklar inanca göre tasnif edilmiştir; Müslüman ve gayrimüslim (Hristiyan mezhepleri ve Musevi mezarlıkları olmak üzere) mezarlıkları vardır. Bunlar haricinde kimsesizler mezarlığı

bulunmaktadır. Fakat diğer inançlara özgü mezarlıklar veya dinsizler mezarlığı yoktur. Örneğin, bazı inanç gruplarının ritüelleri açısından cenazenin yakılması gerektiği halde Türkiye’de krematoryum da bulunmamaktadır. Cenaze ve mezarlık hizmeti de bir belediye hizmeti olarak hemşeri gereksinimleri açısından gerekli çeşitliliğe sahip değildir.

GÖRÜLMİYEN KİMLİK MEKÂNLARI OLARAK CEMEVLERİ

Resmi anlamda azınlık olarak tanımlanmayan ama Türkiye’deki en büyük ikinci inanç grubu olan Aleviler için kültürel kimliğin devamlılığı açısından cemevlerinin özel bir anlamı vardır. Gelişim sürecine bakıldığında bu mekânlar hem bir varoluş mekânı hem de kimliğin kentlerde yeniden üretildiği kimlik inşası mekânları olmuşlardır. Özellikle yerelde verilen mücadeleler sonucunda son 30 yıldır kentlerde daha görünür ve daha yaygın hale gelen bu mekânların ortaya çıkışları ve sürdürdükleri gelenekleri ise çok daha eskidir. Aleviler gibi kültürlerini sözlü ritüellerle aktarabilmiş ve baskı ortamında kamusallaşmamış bir grubun kurumsallaşma çabasının gözükenden daha derin anlam ifade etmesi doğaldır. İstanbul cemevleriyle yapılan mülakatlarda her birinin kuruluş öyküsünde, aslında bugünkü tüzel kişilik oluşmadan çok önce temellerinin atıldığını ve yarı kamusal biçimde sürdürülmeye çalışılan faaliyetlerin Alevileri gelenekten kopartmadığını göstermiştir. Bu çalışma kapsamında, cemevleri tarihinin, sürdürülen faaliyetin devamlılığı dikkate alınarak, tüzel kişilik kazanılmasından daha eskiye götürülmesi ve kentsel alanda inanç faaliyetleri için tanımlı bir mekânda, düzenli biçimde bir araya gelinmeye başladığı tarihler dikkate alınarak belirlenmesi gerektiği görülmüştür.

Literatür araştırması sırasında ve sahada yapılan görüşmelerde cemevlerinin Avrupa’ya işçi göçleriyle giden nüfusun katkılarıyla, 1980’ler sonrasında ya da 1993 Sivas Katliamı sonrasında ilk defa ortaya çıktığı yönündeki iddialarla karşılaşılmıştır (Bozkurt, 2006; AÇNR, 2010; Rençber, 2012; Duvaklı, 2013; Yıldırım, 2014). Halbuki cemevlerinin tüzel kişilik kazanması belirtilenlerden daha eskidir (Yaman, 2000; Gürsoy ve Kılıç, 2009; Melikoff, 2010; ABKE, 2014; Kenanoğlu, 2015). Örneğin İstanbul Üsküdar’daki Karaca Ahmet Dergâhını Koruma Derneği’nin kurulması, dergâhın yeniden inşası ve ilk kitlesel cemlerin başlangıcı 1969 yılına tarihlenmektedir. Öte yandan, 1960’larda Ankara’da biri Hacı Bektaş Turizm ve Tanıtma Derneği, diğeri Hacı Bektaş Kültür, Kalkınma ve Yardım Derneği olmak üzere, Hacı Bektaş adını kullanan öncü iki derneğin kurulduğu da bilinmektedir (Yaman, 2000). Bunlara ek olarak 1964 yılında başlayan Hacibektaş Festivalleri veya aynı dönemde kurulan, üyelerinin çoğunluğu Alevi olan siyasi partiler gösterilebilir (Melikoff, 2010). Saha çalışması sırasında yapılan görüşmelerde de cemevleri kurucuları tarafından 1990’lardan önce daha çok köy dernekleri ve koruma, onarma, yaptırma dernekleri biçiminde örgütlendikleri ve bu derneklerin daha çok yöresel/yerel gereksinimleri doğrultusunda kentlerde bir araya gelebilme ve dayanışma amacıyla kurulduğu ifade edilmiştir. Saha görüşmelerinde görüşülen cemevleri kurulmadan önce mahalledeki inanç ritüellerinin nerede yürütüldüğü sorusuna alınan cevaplarda, kurulan bu yöre dernek mekânlarının, kiralanmış bazı düğün salonlarının veya uygun büyüklükteki kimi evlerin inanç ritüellerinin yerine getirildiği ilk yerler olduğu belirtilmiştir.

Cemevlerini özgün kılan ve ibadethane işlevini pekiştiren temel iki ritüel ise cem ritüeli ve cenaze hizmetleridir. Birlik cemleri, görgü cemleri ve

kutsal günlerde yapılan cemler (Hızır, Abdal Musa cemleri gibi) Alevilerin ibadet ritüelleridir. Tüm bu ritüeller günümüzde Alevilerin tamamen kendi kısıtlı imkanlarıyla kurdukları ve ayakta tuttukları ibadethaneleri olan cemevlerinde ve dergahlarında yürütülür. Bunların olmadığı yerlerde de geniş evlerde ya da toplanmaya uygun olan çeşitli açık ya da kapalı mekânlarda gerçekleştirilmektedir.

Kentte kurulan ilk cemevlerinin kuruluş aşaması, geçirdiği süreçler hakkında cemevlerini kuran kişilerle yapılan görüşmelerde, birbirine benzer yanıtlar alınmıştır. İstanbul'da cemevlerinin kurulmasını tetikleyen ve öne çıkan itici olay, dışlanma ve nefret söylemi ortamıdır. Aleviler yaşadıkları gurbet ortamında henüz kendi kurumlarını oluşturamadıkları ya da dedelerden ve din adamlarından koştukları için son görevlerini yapmak amacıyla cenazelerini en yakınlarındaki camilere götürmüştür. Fakat cenazelerini götürdükleri camilerin imamlarının benzer ifadelerle "Diriniz gelmiyor, ölünüzü neden getiriyorsunuz?" dedikleri ve cenaze hizmetini gerçekleştirilmeyi reddettikleri aktarılmıştır. 1986'da İstanbul'da Pendik'te kurulan ilk cemevinde ve diğer öncü cemevlerinde yapılan görüşmelerde hep aynı söylem ile karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Alevilerin bu tipteki temel kamu hizmetlerinden dışlanmaları; kötü muameleler ve insanlık suçu niteliğindeki kitlesel saldırılarla karşılaşmaları, kendi özel mekânlarına duydukları ihtiyacı arttırmış ve bu mekânları kamusal alanda kurma fikrinin meşru zeminini yaratmıştır. Öte yandan, kentlerde daha da belirgin hissedilen eğitim, inanç ayin ve törenleri, sosyalleşme, dayanışma gibi çeşitli toplumsal ihtiyaçların karşılanabileceği bir ortak mekâna ihtiyaç duyulması cemevlerinin kamusal alanda görünen birer kültürel kimlik mekânı ve toplumsal kurum olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır.

4. Kentteki cemevi sayısı görüşmelerden bugüne artmıştır. 2014-2016 yılları arasında 7 adet yeni cemevi kurulmuş veya eski cemevleri yenilenmiştir. Bunlardan Sarıyer ve Pendik belediyeleri imkanları kısıtlı olan ilçelerindeki eski cemevlerine yeni yer inşa etmiştir. Büyükçekmece Belediyesi yeni cemevi inşa etmiştir. Maltepe Belediyesi mevcut cemevini yenilemek için, Beylikdüzü Belediyesi de yeni bir cemevi inşa etmek için cemevi mimari proje yarışması düzenlemiştir. Bunlar haricinde Aleviler kendi imkanları ile Sultanbeyli ve Pendik ilçelerinde olduğu gibi yeni cemevleri kurmuşlardır.

5. Ankara İl Dernekler Müdürlüğü'nün itirazıyla Cumhuriyet Başsavcılığı, dernek tüzüğünde cemevleri ibadet yeri olarak nitelendirildiği için Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği hakkında kapatma davası açmıştı. Ankara 16. Asliye Hukuk Mahkemesi, bu hükmün anayasaya aykırı olmadığını, kanunlarla yasaklanmadığını belirterek reddetmiş ve derneğin faaliyetlerine izin vermişti. Karar savcılık tarafından temyiz edilince, dosyayı görüşen Yargıtay 7. Hukuk Dairesi, mahkemenin kararını oyçokluğuyla bozmuştu. Yargıtay bozma gerekçesini, DİB'nin "633 sayılı yasa ve düzenlemeler karşısında cami ve mescit dışında bir yerin ibadethane olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığı" görüşüne dayandırmıştı. Ankara 16. Asliye Hukuk Mahkemesi "kapatma davasını reddeden" kararının gerekçesini Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesindeki inanç özgürlüğünü tanımlayan ilkesine dayandırmıştır (Radikal Gazetesi, 31.01.2013). Ankara 16. Asliye Hukuk Mahkemesinin direnme kararı, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nda görüşülmüş ve Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği hakkındaki kapatma davasını reddeden yerel mahkeme kararını oy çokluğuyla onanmıştır (Sabah Gazetesi, 03.12.2014).

İstanbul'da cem ayinini ve cenaze hizmetlerinin her ikisini de sürdüren yaklaşık 60 cemevi bulunmaktadır (4). İstanbul'daki tüm cemevleri yönetici ve inanç önderleri ile yaptığımız mülakatlardan elde edilen veriler cemevlerinin kurumsal kimlikleri ve ortaya çıkış süreçleri açısından farklı tipleri olduğunu göstermiştir. Cemevleri, formel olarak vakıf veya dernek biçiminde tüzel kişilik kazanarak kurumsallaşmıştır. Görüşülen cemevlerinin ortaya çıkış süreçleri ve motivasyonları şu şekilde sınıflanabilir: (a) toplumdaki baskın grup tarafından dışlanmaları sonucu kendi ihtiyaçlarını giderecek bir mekânı kurma zorunluluğunun hissedilmesiyle; (b) bir veya birden çok hemşerilik derneğinin bir araya gelmesiyle; (c) eski bir dergahın uyandırılmasıyla; (d) Ocakların İstanbul'da yeniden hatırlanması ve kurumsallaşmasıyla; (e) çeşitli yörelerden gelen Alevilerin birbirlerine yakın mahallelerde toplanmalarıyla; (f) öncü veya varlıklı kişilerin girişimleri ve yatırımları sonucunda; (g) bazı yerel yönetimlerin destekleriyle kurulanlar.

Cemevlerinin kurulma süreçlerini bir mücadele zeminine dönüştüren mevzuattaki eksikler, yargı organlarının karar çelişkilerinde de kendini göstermektedir. Örneğin Çankaya Cemevi Yaptırma Derneğinin tüzüğünde cemevlerini ibadet yeri olarak nitelendirdiği için Ankara İl Dernekler Müdürlüğü itirazına dayanılarak 2013 yılında Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından kapatma davası açılmıştır (5). Haklar konusunda temel ilkelerin yer aldığı uluslararası metinler, taraf olduğumuz anlaşmalar ve T.C. Anayasası temel bir hak olarak inanç ve ibadet özgürlüğünü geniş biçimde tanımladığı halde, Yargıtay ilgili hükümleri dayanak olarak almak yerine DİB'nin fetvalarını karar gerekçelerinde sunmayı tercih edebilmiştir. Yerel mahkeme derneğin faaliyetlerine izin veren kararında direnince

6. AİHM ilgili kararında ayrımcı tutumu özet biçimde tanımlamaktadır: “Cemlevleri, diğer ibadet yerleriyle kıyaslanabilir bir statüden faydalanmamaktadır. Alevilik inancının, Başbakanlığa bağlı bir organ olan DİB tarafından, İslam dininin bir yorumu olarak değerlendirilmesi sebebiyle, bu nitelendirmeyi camiler, kiliseler ve sinagoglara ayıran, ibadethaneleri kısıtlayıcı bir şekilde sıralayan mevzuat, zımnî olarak cemlevlerini bu statüden uzaklaştırmaktadır. Hâlbuki Alevilerin çoğunluğu - genel anlamda - İslam dinine ait olduklarını inkâr etmemekte, cemlevlerini başlıca ibadet yeri olarak değerlendirmektedirler. Devletin bir organı tarafından dini bir inanç hakkında yapılan bu değerlendirme, Mahkeme içtihadı tarafından belirtildiği üzere devletin tarafsızlık yükümlülüğüyle ilke olarak bağdaşmamaktadır.”

7. Cem Vakfı yönetimi, elektrik dağıtımından sorumlu şirket müdürlüğüne (BEDAŞ) 2 Ağustos 2006 tarihinde Yenibosna Kültür Merkezi'nin Alevi toplumu için bir ibadet yeri olduğunu, bünyesinde bir cemevi ile cenaze hizmetlerine ayrılmış bir salon barındırdığı bilgisini iletmıştır. Mevzuat uyarınca, ibadethanelerin elektrik faturalarını ödemekten muaf tutulduklarını ifade ederek, Yenibosna Kültür Merkezi'ne bu faturaların gönderilmemesini talep etmiştir. 22 Ağustos 2006 tarihli yazıyla BEDAŞ, vakfın talebini reddetmiştir. BEDAŞ, Bakanlar Kurulu tarafından 2002/4100 sayılı kararın kabul edilmesinin ardından ibadethanelere uygulanan elektrik faturası muafiyetinin kaldırıldığını ve ibadethanelerin elektrik faturalarının bundan böyle DİB'in ödeneği ile karşılandığını belirtmiştir. Bunun üzerine Vakıf, 29 Haziran 2007 tarihinde, Beyoğlu Asliye Hukuk Mahkemesi'nde dava açmıştır. Vakıf, Yenibosna Kültür Merkezi'nin, Alevilerin ibadet yeri olduğunu, BEDAŞ'a ödeme yapmak zorunda olmadığını ve faturaların DİB tarafından ödenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Beyoğlu Asliye Hukuk Mahkemesi, DİB'nin Aleviliğin din olmadığı ve cemlevlerinin de ibadethane olmadığı görüşüne dayanarak, talebi reddetmiştir. Kararın temyiz başvurusu Yargıtay nezdinde yeniden reddedilmiştir. İç hukuk yollarının tükenmesiyle davayı 07 Mayıs 2010 tarihinde AİHM'e götürülen Cem Vakfı (müracaat: 32093/10) 2 Aralık 2014'te sonuç almıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarafından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin düşünce, din ve vicdan özgürlüğü hakkındaki 9. maddeyi ve ayrımcılık yasağı hakkındaki 14. maddeyi ihlal ettiği hükme bağlanmıştır (T.C. Adalet Bakanlığı, 2014; ECHR, 2015).

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nda konu görüşülmüş ve AİHM'nin cemlevleri konusundaki kararının da etkisiyle, dernek hakkındaki kapatma davasını reddeden yerel mahkeme kararı oy çokluğuyla onanmıştır (6). Görüşmelerde bir yerin ibadethane olup olmadığını yargı kararlarının değil, kişinin kendisinin belirleyebileceği ilkesine yer verildiği kaydedilmiştir. Kararda “Bireylere Aleviliğe inanma hakkı veriliyorsa, bu inançlarının gereğini yerine getirebileceği yerler açmak amacıyla dernek kurmasına da engel olunmamalıdır. İnanmak özgürlüğü inancın gereğini yerine getirmek özgürlüğünü de birlikte getirir.” ifadesine yer verilmiştir (T.C. Yargıtay 3. Hukuk Dairesi Başkanlığı, 2015; ADO, 2016). Bu görüş hakkında çeşitli ulusal medya organlarında Kurul'un, cemlevlerinin ibadethane olduğuna dair bir kabulde bulunmadığı yalnızca cemevi açmak ve yaptırmak için dernek kurulabileceğini kabul ettiği ve bu yöndeki yerel mahkeme kararını onadığı haberi yer almıştır (Sabah Gazetesi, 03.12.2014).

Yerel yargı organlarının yararlanabileceği içtihadın oluşmasını sağlayan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları sayesinde son iki yılda önemli adımlar atılmıştır. AİHM'de görülen Cem (Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi) Vakfı Yenibosna Cem ve Kültür Evi'nin bir ibadethane olarak ayrımcılığa uğraması ve diğer ibadethanelerin muaf tutulduğu elektrik borçlarını ödemeyi reddetmesi konusundaki davanın sonucu oldukça önemlidir (7). Davaya ilişkin kararında AİHM, cemlevlerini Alevilerin ibadethanesi olarak tanımlamış; hükümetin, resmen tanınmış ibadethaneler ile cemlevleri arasındaki ayrımcı tutumunu meşru kılacak hiçbir kanıt sunmadığı sonucuna varmıştır. Karar AİHM'de oy birliğiyle alınmıştır. Tüm bu süreç devam ederken BEDAŞ'ın alacaklı olduğu savıyla Bakırköy 5. Asliye Ceza Mahkemesinde yürütülen davada Vakıf ile ilgili icra takibinin devamına karar verilmişti. Kararın Vakıf tarafından temyiz edilmesi sonucu, temyiz istemini görüşen Yargıtay 3. Hukuk Dairesi, yerel mahkemenin kararını oy birliğiyle bozmuştur. Yargıtay eski kararında ısrar etmemiş ve AİHM kararına gönderme yaparak Ağustos 2015 tarihinde aldığı kararla cemlevlerinin ibadethane olarak kabul edilmesinin önünü açmıştır (T.C. Yargıtay 3. Hukuk Dairesi Başkanlığı, 2015). AİHM kararlarının bir yansıması da siyaset alanında hissedilmiştir. Muhalefet partileri olan CHP ve HDP hem seçim programlarında hem de 2016 yılı başında yerel yönetim seçimlerini kazanmış oldukları belediyelerde, ilgili AİHM kararına dayanarak, cemlevlerini ibadethane olarak kabul ettiklerini beyan etmişlerdir. Muhalefet partilerinin belediye meclislerinde diğer ibadethanelere olduğu gibi cemlevleri ihtiyaçlarına kaynak aktarılmasına karar verilmiştir. Ne var ki, kararlar belediye meclislerinde iktidar partisi üyelerinin muhalefet şerhi ile alınabilmiştir. Bu olumlu girişimler yaşandıği halde cemlevleri hakkında halen ibadethane statüsü konusunda somut adım atılmamıştır.

Türkiye'de planlama sistemi içerisine insan hakları ilkelerinin entegre edilmemiş olması, cemlevleri örneğinde olduğu gibi, kültürel değerlerin plan eliyle mekâna duyarlı ve adil biçimde yansıtılmasını engellemiştir. Kentin planlanması konusuna sadece fizik mekândaki imar faaliyetleri olarak bakan anlayış, mekânsal düzenlemenin toplumsal etkilerini yeterince değerlendirebilmekten uzaktır. Planlama ile ilgili mevzuatın ve yetkili kurumların türlü gerekçelerle alt kültür gruplarının kimlik talepleri ve ihtiyaçları açısından kör kalmayı tercih etmesi, konunun planlama uygulamalarında yüzeysel ve kısıtlı biçimde yer almasına yol açmıştır. Belediye Kanunu 13 Maddesindeki hemşeri hukuku düzenlemesi geniş bir çerçeve sunarak tüm alt kültür kümelerini kentin hemşerisi olarak tanımlasa da bu haliyle çok yetersiz kalmakta ve kültürel zenginliğin korunmasını

sağlayacak araçları geliştirememektedir. Kültürel ve kentsel haklar açısından mevzuatta düzenleyici bir çerçeve bulmak mümkün değildir. Ayrıca, kamu yönetiminde gittikçe artan merkezileşme politikasının yerel demokrasi arayışlarını kesintiye uğratması da katılımcı planlamanın göstermelik katılım seviyesinde bırakılması ve planların kültürel çeşitliliğe sahip vizyon üretememesi konunun daha problemlili bir hal almasına yol açmaktadır. Örneğin, İmar Kanunu 18. Maddesi ibadet yeri ile ilgili düzenlemenin kültürel farkları güvenceye alacak düzenlemeyi ilgili yönetmeliğe ve planlara bırakır. Fakat yönetmelik ve planlar kültürel farkların mekânda var olmasına olanak veren bir yapıyı üretmez. Bir başka deyişle, bu sorunsalla sürekli karşılaşılan planlama disiplini, yasal araçların yetersizliği sebebiyle bu dinamik alandaki tekil sorunlara plan kararlarıyla yerelde cevap üretememektedir.

Topluluk hakları konularındaki önemli sorunların çözüme kavuşturulması ancak doğru verilere dayanan özgün bilgiye erişilmesiyle aşılabilecektir. Bu alandaki bilgiye duyulan ihtiyaç 13 Haziran 2015 tarihinde AİHM Büyük Dairede devam eden “Doğan ve Diğerleri’nin” Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nden eşit yurttaşlık talebiyle açtığı 62649/10 müracaat numaralı davada da ortaya çıkmıştır. Davanın hakimlerden Julia Laffranque, davacı taraftan Alevi inancının reddedilmesinin uygulamada doğurduğu sorunlar hakkında somut bilgiler istemiştir. Planlama meslek sahasına da giren bir konu olan, cemevi inşası ile ilgili somut sorunların da açıklanması istenmiştir. Verilen cevapta imar mevzuatının ayrımcı hükümleri ve imar planlarıyla belirlenen ibadethane statüsündeki alanlarda cemevlerine imar izni verilmediği belirtilmiştir (ECtHR, 2015).

Son yıllarda bazı olumlu ifadeler kayda geçse de planlama açısından cemevlerinin bir kentsel donatı olarak nasıl konumlandırılacağı halen netleştirilememiştir. AİHM kararları sonrasında mevzuatta iyileştirme beklenirken, Kasım 2015’de açıklanan 64. Hükümet programında cemevlerinin geleneksel tanımının dışına çıkılarak Geleneksel İrfan Merkezleri ve Cemevlerine hukuki statü tanınacağı ifade edilmiştir. Yeni ve resmi bir tanımla konunun ele alınması özellikle Aleviler tarafından şüpheyle karşılanmıştır. Mevcut yasal kısıtlar ve sorunlu mevzuat yürürlükteyken bu hedefe nasıl ulaşılacağı belirsizdir. Bu sebeplerle, kültürel çeşitlilik ortamına ve kentsel adalet konusuna planlama alanından katkı yapılabilmesi için mekânsal planların sorumluluk alanına giren kültürel çeşitliliğe kör kalan eski tutum terk edilerek farklılaşan talepler keşfedilmeli ve ihtiyaç duyulan uygulama araçları geliştirilmelidir.

MEVZUATIN AYRIMCI DİLİ VE MEKÂNSAL PLANLAR YAPIM YÖNETMELİĞİ HÜKÜMLERİ

Çeşitliliğe sahip toplumlarda, çeşitliliğin kaybolmaması amacıyla karar üretmesi beklenen planların ve plancının sorumluluğu geçmişe oranla artmaktadır. Plan ve kentsel çeşitlilik arasındaki sorunlu ilişkinin açıklanabilmesi için planlama mevzuatının eksiklerinin ve plan kararlarının yarattığı eşitsizliğin anlaşılması gerekir. Planlamanın sorumluluk alanının netleşmesi için öncelikle ilgili mevzuat evrensellik kazanmalı ve bunun için insan hakları alanındaki evrensel ilkeler ilgili mevzuata entegre edilmelidir. Çokkültürlü toplumlarda birer alt kültür grubu olarak inanç gruplarının kimliklerini sürdürebilecekleri mevzuatın evrensel ilkelerini tanımlayabilmek için taraf olunan uluslararası sözleşmelerden Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin özellikle 18. maddesini, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. ve 14. maddelerini ve Avrupa

8. Kanunda yer aldığı haliyle değişiklik ifadesi: "Bu Kanunda yer alan "cami" ibareleri, 3/12/2003 tarihli ve 5006 sayılı Kanunun ikinci maddesiyle "ibadet yeri" olarak değiştirilmiş ve metne işlenmiştir."

Birliği Temel Haklar Şartının 10. maddelerinin inanç özgürlüğü ve eşitlik temelli hükümlerini hatırlamak anlamlıdır (Özenç, 2005; Gomien, 2008).

Uluslararası düzeyde durum böyleyken, ulusal mevzuat ve düzenlemeler, özgürlükleri kısıtlayan bir çerçeveye sahiptir. Türkiye'de planlama ve imar mevzuatında ibadet yerleri ve inanç gruplarının mekânsal hakları halen evrensel değerlerle örtüşmemiş, tartışmalı konulardır. Evrensel ilkelerde inanç özgürlüğü net bir şekilde ifade edilirken ibadethane ya da dini tesis hakkında belirleyici bir tanımlama yoktur. İbadethane konusunu inanç grubuna ve devletlerin koruyucu düzenlemelerine bırakmaktadır. Yerel uygulamalar göstermektedir ki mekânsal planlarda birer kamusal donatı olarak ayrılan dini tesis fonksiyonlarının hangi içeriğe sahip olacağı, egemen kültürün ve iktidarın eşitlik ve özgürlükler konusundaki algısına ve insafına bırakılmıştır. Bu anlamda saha çalışması tespitlerinde görülmüştür ki Güngören, Beyoğlu gibi bazı ilçelerde talepler olmasına rağmen cami dışındaki ibadet alanlarının yapımına müsaade edilmiyor ve yer gösterilmeyenken, Şişli ve Esenyurt gibi ilçelerde geçmiş yönetimleri tarafından cemevleri için imar planlarında ibadet alanı olarak ayrılan yerler gösterilerek inşa edilmeleri sağlanmıştır.

Bu konuda, 3194 Sayılı İmar Kanununda 2003 yılında 6. Avrupa Birliği uyum paketi çerçevesinde bir iyileştirme yapılmış ve kanunda değişikliğe gidilerek cami yerine ibadethane; öte yandan müftülük yerine de mülki amir ifadeleri getirilmiştir (T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği; 2007) (8). Bu olumlu gelişme ne yazık ki hem yerel uygulamalarda hem de yeni yönetmelikte gözetilmemiştir. Bahsi geçen sorun, cami eksenli inanç mekânsallaşması olmayan tüm inanç gruplarını ilgilendirmektedir. İmar yasasındaki ibadethane kapsamının darlığı zaten problemli ve dışlayıcıyken 14 Haziran 2014 tarihinde yayınlanan Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği'nin dini tesisler hakkındaki hükümleri daha da belirgin biçimde ayrımcı ve dışlayıcı bir üslup ortaya koymuştur. Yönetmeliğin bu sorunları yeniden üreten hükümleri uyarınca Sünni çoğunluk için düzenleme yapıldığı izlenimi yaratacak biçimde, sadece cami, mescit ve külliye ifadelerine yer verilerek diğer inanç gruplarının kullanımındaki ibadethaneler ve dini tesisleri içermeyen seçkinci-ayrımcı bir dil kullanılmıştır. Bu yönetmeliğin ilgili maddeleri de içerecek biçimde yönetmelik hakkında Şehir Plancıları Odası dava açmış ve yürütmenin durdurulmasını talep etmiştir (ŞPO, 2014).

Yönetmeliğin (2014), Mekânsal Planların Yapımına Dair Esaslar bölümünde dini tesislerden bahsedilmekte ve farklı ölçeklerdeki bu tesislerin yürüme mesafeleri tanımlanmaktadır. Burada yer alan ifadelerde örnek verilen dini tesislerin cami olarak tanımlandığı ve yürüme mesafelerine kadar detaylandırıldığı görülür. Bu üslup ile toplumun tüm inanç gruplarına eşit mesafede durulması gereken seküler yaklaşımdan uzaklaşıldığı açıktır. İlgili fıkrada "... ayrıca imar planlarında; dini tesislerden; küçük cami takriben 250 metre, orta (semt) cami takriben 400 metre mesafe dikkate alınarak yaya olarak ulaşılması gereken hizmet etki alanında planlanabilir. Mescitler ise yerleşik veya hareketli nüfusa göre takriben 150 metre hizmet etki alanında yapılabilir" ifadesi yer alır.

Yönetmeliğin İmar Planlarına Dair Esasların açıklandığı bölümünde yer alan 24. maddedeki uygulama imar planı ile ilgili hükümlerin 3. fıkrasında küçük alan gerektiren fonksiyonlar arasında küçük ölçekli dini tesis tanımlanırken mescit ifadesinin tercih edildiği görülür (MPYY, 2014).

9. Bu konuda AİHM'ye Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı tarafından yapılan 32093/10 başvuru numaralı CEM Vakfı/ Türkiye Davası karar metninde genel ilkeler için ana çerçeve çizilmiş ve ayrıca Yargıtay 3. Hukuk Dairesi Başkanlığı tarafından görülen 2014/11238 esas ve 2015/9711 karar numaralı davada da ulusal ve uluslararası mevzuata atıflar yapılarak bu konudaki ana ilkeler ortaya konulmuştur.

MPYY'nin Farklı Nüfus Gruplarında Asgari Sosyal ve Teknik Altyapı Alanlarına İlişkin Standartlar ve Asgari Alan Büyüklükleri isimli tablosunda ibadet yeri kavramına yer verilmekte ve küçük ibadet yeri, orta ibadet yeri, büyük ibadet yeri ve külliyesi olarak üç farklı ölçekte tanımlanmaktadır (2014). Farklı ölçeklerin tanımlanması planlama açısından olumlu bir gelişme olsa da külliye ifadesi genellikle ve geleneksel olarak hakim durumdaki inanç grubunun kullanımında olan çok fonksiyonlu üniteler için kullanılmaktadır.

Yönetmeliğin özellikle donatı alanları ile ilgili düzenlemelerinde hem anayasamızda olan, hem insan hakları ile ilgili uluslararası anlaşmalarda yer alan, hem de evrensel ortak bir değer olan eşitlik ilkesi zarar görmektedir. Bu ifadenin toplumun tümünü kapsayan biçimde ve tarafsız olarak ortaya konması, evrensel bir ilke olan eşitlik ilkesine uygun bir dil kullanılması ve bu bakışla dini tesis kavramının imar mevzuatında tarafsız bir üslupla yer alması hem anayasal hem de evrensel bir zorunluluktur (9).

Eşitlik ilkesinin çiğnendiğini gösteren bir diğer ilgili yasa da Belediye Gelirleri Kanunu'dur. Yasa, elektrik ve doğalgaz bedelleri gibi ödemelerden muaf tutulan istisnai yerler olan ibadethaneleri "Dini hizmetlerin ifasına mahsus ve umuma açık bulunan cami, mescit, kilise ve havra gibi ibadethanelerde..." olarak tanımlamıştır. Cemevleri ise bahsi geçen tüm bu dini hizmetleri sunduğu halde diğer ibadethanelerin muaf olduğu bu giderleri ödemektedir. İstanbul cemevleriyle yapılan mülakatlarda bir kısım cemevi temsilcisi İSKİ tarafından gasilhane kısmına ayrılan su saatinden ücret alınmadığını ifade etmişlerdir. Onun haricinde tümü elektrik, ısınma ve su giderlerini ödemekle yükümlüdürler. Ödenemeyen faturalar sebebiyle, kış aylarında faaliyetlerine ara verecek kadar sorun yaşayan cemevleri vardır.

SONUÇ: KAPSAYICI PLANLAMA İÇİN ÖNERİLER

Mekânsal planlama yaklaşımlarına yön veren coğrafya kuramları 1990'lı yıllardan beri, kentsel alanlarda mekânsal düzenlemeler yapılırken siyasal, toplumsal ve ekonomik dinamiklerin nasıl doğru anlaşılacağı üzerinde durmaktadır. Bu alanların etkileşiminin bir kesitteki gözlemlerle çözümlenemeyeceği artık bilinmektedir. Siyasal, toplumsal ya da ekonomik her eylem kendi özgün konum ve bağlamı içinde, birer süreç olarak ele alınmalı; toplulukların geçmişten o noktaya nasıl bir yolculuk yaparak geldiği anlaşılmalıdır. Bu yalnızca teknokratların değil siyasetçilerin de görevidir. Konvansiyonel planlamadan böyle bir yaklaşıma geçişin doğru kurgulanabilmesi için mekânsal planlarda ve uygulamalarda teşvik edici, adil ve özgürlükçü bir politika belirlenmesi gerekmektedir. Halkın katılabildiği kentsel yönetim için farklı düzlemlerde çözümlenmelerle mekân, ölçek ve strateji konuları üzerinde durulmalıdır (Jessop vd., 2003; Brenner, 2009; Jayne, 2012). Bu bağlamda AB Kentsel Şartı da "...yerel yönetimlerden bütün çeşitlilikleri ve paylaştıkları Avrupa değerlerini esas alarak kamu politikalarında etik yönetim, sürdürülebilir kalkınma ve daha ileri düzeyde bir dayanışma ilkelerini uygulamalarını" istemiştir (AB Kentsel Şartı Md.4).

Planlamanın işleviyle ilgili tartışmalarda bugün geline nokta, plancının kendi yaklaşımını yeniden sorgulaması gerektiği ileri sürülmekte; planlama sürecinin en başında, daha sorunlar çıkmadan önce neler yapılması gerektiği üzerinde çalışması önerilmektedir. Son dönemde bu amaçla çeşitli adımlar atılmaktadır. Kanada, Avustralya, İsveç, İngiltere ve Almanya gibi geçmişten beri yoğun göç alan bazı ülkeler farklı etnik özellikleri olan göçmen kümelerin

yoğunlaştığı kentsel alanlarda, farklı katılım biçimleri tasarlayarak yerel gereksinimlere ve istemlere cevap verecek planlama süreçlerini geliştirmeye çalışmaktadırlar (Kurtarır, 2012; Staedtebau-Foerderung, 2015).

Her toplumda alt kimlik ve üst kimlik arasında gerilim yaşanması olasıdır. Çünkü toplumda koruyucu politikalar benimsenmemişse egemen olan üst kimlik asimile edici yapısıyla çekinik alt kimliği dönüştürmek ister, fakat alt kimlik bu özümsemeye karşı direnir (Kurtarır vd., 2006). Bu gerilimde, alt kimliğin tutunduğu ve kendini anlamlandırdığı mekânlar ve araçlar, planlama yoluyla elinden alınabilmektedir. İşte bu noktada planlama eyleminin tam nerede duracağı hayati bir sorudur. Bu açılarından mekânsal planların ve ilgili projelerin sosyal ve kültürel etkilerinin toplum tarafından denetlenebileceği, karar süreçlerinin paydaşlarla etkileşiminin artırılabilmesi ve hesap verebilir bir yapıya geçirilebileceği nitelikte bir modelin aranması mesleki ve toplumsal bir zorunluluktur.

Kent topraklarının kültürel haklar için verilen mücadelenin cephelerinden biri olduğunu belirtmek yerinde bir tespit olacaktır. Bu sebeple de planıcı, toplumun tüm kesimlerini kapsamak için kendini ve elindeki araçları güncelleyen toplumla iletişim kuran bir role geçiş yapmak zorundadır. Bu hedefle de toplumu oluşturan tüm farklı kültürel grupları tanımak ve anlamak için çaba harcaması gerekir. Çünkü plan kararları fizik mekânla ilgili görünse de her bir kararın sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal gerekçeleri ve sonuçları vardır. Günümüzde planlar toplumla temas kurmadan ve yereldeki ihtiyaçlar yeterince analiz edilmeden, karar süreçlerine toplumsal katılım sağlanmadan, tepeden inme ve hesap verebilirlikten uzak biçimde yürütülmektedir. Oysa dünyadaki olumlu uygulama örnekleri esin kaynağı olabilir. Örneğin İngiliz sistemi, inanç gruplarının kentsel hakları bakımından başarılı ve ilginç bir örnektir ve Avrupa içinde de farklı ve özgün bir yapıya sahiptir. Sandberg (2011) İngiltere hukuk sisteminde, çoğu Avrupa ülkesinden farklı olarak, dini grupların tescillenmesi için detaylı bir mevzuat olmadığını ifade etmektedir. İngiltere'deki İnsan Hakları Yasası, Vakıflar ve Tescilli Yasası ve Ayrımcılık Yasası inanç toplulukları haklarının korunmasına yardımcı bir çerçeve sunmaktadır. İnanç özgürlüğü konusunda AİHS 9. Maddesi, Eşitlik ve Tahkim Yasası da referans alınmaktadır. Tüm bu yasalar ve sundukları haklar İngiltere'deki inanç gruplarının özgürlük alanlarını genişletir (Kurtarır, 2012; Gale ve Thomas, 2015). Bununla birlikte İngiltere Başbakanlık Ofisinin 2005 yılı Planlamada Çeşitlilik ve Eşitlik, İyi Uygulama Rehberi'nde vurgulanan kimi tavsiyeler planlama tutumunun siyasası açısından çok önemlidir. Rehberde planıcıların politikalarının ve uygulamalarının belirli grupları ya da bireyleri dışlamayan onları dezavantajlı konuma itmeyen içerikte hazırlanması yönünde çaba harcamaları gerektiği ifade edilmektedir. Planlamanın toplum yararı mottosuna sahip bir hizmet alanı olması sebebiyle planıcıların bütün farklı düşünceleri dinlemek zorunda olduklarının, sadece kendini temsil yeteneği olan grupları dinlemekle yetinmemeleri gerektiğinin altını çizmektedir. Plan üretme süreçlerine katılım konusunda çeşitli engellerin varlığı sebebiyle planıcının proaktif bir tutum içinde olması gerektiği belirtilmektedir. Bu sebeple planıcılar ihmal edilen gruplara ulaşabilmek ve onlarla iletişim kurabilmek için aradaki çeşitli engelleri aşmak zorundadırlar. Ülkemizde ise planlama uygulamalarına yön verecek ayrımcılık ve hak ihlali karşıtı yasal veya yönetsel düzenlemeler ne yazık ki henüz geliştirilmemiştir.

Ülkemizde, mekânsal planların katılım süreçleri de bir oyun gibi kurgulanmakta ve daha çok tek yönlü ve manipülasyon toplantılarına indirgenmiş bir prosedür olarak yürütülmektedir. Bu sebeple mekânsal plan kararları katılımlı süreçlerle birlikte oluşturma ideali neredeyse ortadan kalkmıştır. Kentsel gelişim, plansız ve tepeden inme proje odaklı yürütülmektedir. Merkezi yönetimin özellikle büyük kentsel projeleri şeffaf olmayan karar süreçleriyle ürettiği ve tüm planlama aşamalarını merkezin denetimi altına aldığı görülmektedir. Hal böyle olunca, yerelde keşfedilmesi gereken toplumsal çeşitlilik değer sisteminin ve topluluk taleplerinin mekânsal planlara aktarılma şansı da kalmamaktadır. Halbuki yerel katılımın güçlendirilmesi, alt kültür gruplarının sorunları ve talepleri konusunda vazgeçilmez bir etkileşim imkanı sunmaktadır. Atlı (2016) ilkesel olarak ibadethane yapımının her dine eşit mesafede durması gereken laik devletin değil, ilgili cemaatin kendi sorumluluğunda olduğunu belirtir. Türkiye’de de genellikle kullanıcı cemaatin ihtiyaç duyduğu yerde, kendi imkânları ve belediyenin yer göstermesi sonucunda ibadethane inşası gerçekleşir. İbadethane inşası süreci yerelde kaldığında işlevsel bir anlama sahip bir belediyecilik faaliyeti iken, merkezi hükümetin projesi haline geldikçe işlevselliğini yitirip siyasal-sembolik anlamı ile öne çıkan ve güncel siyasetin malzemesi haline gelen bir anlam kazanmaktadır. Bu sebeple Taksim Meydanına, Çamlıca Tepesine ve Özgürlük Parkına tepeden inme önerilen cami projeleri işlevsel anlamı yerine siyasal anlamları ile toplumda tartışılmış, bir kesimin dayatma projeleri olarak görülmüş ve kutuplaşmaya sebep olmuştur. Siyasi iktidar tarafından gittikçe merkezileştirilen ibadethane olgusunun bir tehlikesi bu iken, bir diğer boyutu da çok farklılaşabilen değerleri ve talepleri olan alt kültür gruplarının beklentilerine merkezden cevap üretmenin her zaman mümkün olamamasıdır. Yerel yönetimler, başka yerelerde olmayan özgün sorunlara özgün çözümler üretebilme avantajına sahiptir. Çünkü her yerelde dinamikler farklılaşabilmektedir ve her yer için aynı standartlaşmış çözümü dayatmak yanlış sonuçlara yol açmaktadır. Kamusal ortak alanların, toplumsal çeşitliliğe, yerel değerlere ve kültürel farklılaşmaya özen gösterilmeden dönüştürülmesi hak ihlallerine, toplumdaki eşitlik algısının zayıflamasına veya ayrımcılığa yol açabilmektedir.

Merkezi hükümet tarafından üretilen büyük kentsel projeler son dönemde kentin sembol sistemini de dönüştüren ve egemen kesimin değerlerini geçmişe oranla mekâna daha fazla yansıtan bir yapıya evrilmiştir. Çavuşoğlu (2016) AKP hükümetinin inşaata dayalı büyüme modelinin dayandığı yeni Osmanlılık idealinin büyük ölçekli projeler sayesinde milli-muhafazakâr-İslamcı bir gurur inşasına dönüştüğünü belirtir. Bu bağlamda, İstanbul’da üçüncü köprü için özellikle Alevileri incitecek bir ismin tercih edilmesi, Çamlıca Tepesinde doğal sit alanına iktidarın sembolü olarak ve Selatin Camisi olacağı hedefiyle sunulan bir cami projesinin yeni kentsel sembol olarak üretilmesinde olduğu gibi, toplumun alt kültür gruplarını kapsamayan ve bireylerin eşitlik algısını zayıflatan hükümetin yeni Türkiye’sinin simge projeleri, kamusal alanı mevcut hükümet tarafından yeniden üretilen Yeni Türkiye üst-kimlik hedefiyle dönüştürmeye başlamıştır.

Sandercock (1998) modernist/rasyonel plancıların bellek hırsızları olduklarını ifade eder. Çünkü Modernist planlamanın toplulukları yok edebilen gelişmeci ve ilerlemeci paradigması, alt kültür gruplarını yaşadıkları yerden kopartan, evlerini yıkan, kent dışına atabilen ve ortak belleğimizi oluşturan mekânları bir hamleyle dönüştürebilen tepeden inmecî bir tutuma sahiptir. Hâlbuki kentlerin gelişim ve dönüşümü sadece tek yönde olması

gerekmeyen alternatif seçeneklere de sahip olan, geniş bir eylem demetidir. Sandercoc (1998) sadece yıkma gücümüz ile hareket etmediğimiz takdirde, iyileştirme müdahalelerimizi kullanarak belleğimizi oluşturan mekânları koruyabileceğimizi belirtir. Bu amaç doğrultusunda, toplumsal etkileşimi ve katılımı sağlamak için farklı kültürlerin mekânsal anlam kümelerini tanımak ve anlamak plancıya ihtiyaç duyduğu avantajı sağlayacaktır. Plan hazırlık aşamasında bu etkileşimin sağlanması hem planlama ekibini hem de konunun siyasal ve mekânsal uygulama süreçlerini rahatlatacaktır.

Simgesel anlamlarla yüklü bir yer olan ibadethanelerin inşa süreci özü itibarıyla katılımlı bir süreci gerektirmektedir; önce bir ihtiyacın yerelde belirmesi, talebin ortaya çıkması ve buna cevaben bu ihtiyaç duyulan hizmetlerin sunulmasına uygun alan gösterilmesi aşamalarından geçerek yürümektedir. Ancak kamu, resmi sınıflamasına uymayan azınlıktaki inanç kümelerinin taleplerine türlü gerekçelerle olumlu cevap vermemektedir. Kamunun egemen inanç kümesinin kurumlarını geliştirip, diğer inanç gruplarına hizmet sunmaması AİHM tarafından ayrımcılık olarak tanımlanmıştır. Bu tartışmada planlama açısından üzerinde durulan nokta, kentsel projelerin ve mekânsal donatıların sadece fizik elemanlar olarak değerlendirilmesinin kısıtlayıcı bir yaklaşım olacağıdır. Çünkü toplum tarafından üretilen veya kutsallaştırılan her mekân, anlamı ile bir bütündür ve asıl tartışmalar da bu özellikleri üzerinden ortaya çıkmaktadır. Bu noktada hem mevzuat hem de bu mevzuatı kullanarak tasarım yapan uzmanlar mekânın anlam boyutunu da hesaplarına katmak zorundadırlar.

Sandercoc (1998) rasyonel plancı refleksi olarak tanımladığı nasıl, ne zaman ve kimin kamusal ya da özel alanları kullanacağını takıntılı biçimde kontrol etme güdüsünü de eleştirmektedir. Kamunun kontrol çabası olsa da halkın bir şekilde kendi ihtiyaçlarını, arzularını, maneviyatlarını karşılayan mekânları üretmeye devam ettiklerini ve edeceklerini ifade etmektedir. Bu uyarısı planlama mesleği ve sorumluluk sahibi kurumlar açısından son derece önemlidir. Germain ve Gagnon'un (2003, 297) da belirttikleri gibi planlılar ve planlama otoriteleri genellikle etnik ve kültürel değişkenleri planlarda ele almaya karşı dirençli olmuşlardır. Tıpkı yazarların belirttiği gibi planlama profesyonelleri Türkiye'de de kamu yararı ve eşitlik sağlamak için tek yolun kültürel farklılıklara karşı kör kalmak ya da nötr pozisyonlarını korumak olduğunu savunmuşlardır. Fakat bu durum aslında tarafsız veya eşitlikçi bir tutum üretmemiş, tıpkı bu makalede ele alınan cemevleri örneğinde olduğu gibi; baskın olan inancı öne çıkaran ve ibadethane kavramsallaştırmasını camiye merkeze alarak yapan bir tavır güçlendirmiş ve böylelikle baskın inancın kamusal alandaki görünürlüğünü pekiştirmiş, azınlıktaki kültürel grupların kendi kimliklerini ve sembollerini kamusal alana taşımaları önünde yeni bir engel oluşmasına yol açmıştır. Bugün planlama otoritelerinin ya da planlıların cemevlerini ibadethane olarak AİHM kararlarına göre kamusal alana nasıl yansıtacağı konusunda cevap ya da çözüm üretmemesinin temelinde de bu körlük ve sessizlik yatmaktadır. Kamusal alanda kendileri için böylesi bir yasak ya da imkansızlık söz konusuysa, azınlıktaki dezavantajlı gruplar, kamusal ihtiyaçlarını kendi özel mekânlarında gidermişlerdir. Bu durum, özlenen adil kent ve demokratik kent ortamının oluşturulmadığının da bir göstergesi olarak okunmalıdır.

Ülkemizde her şeye rağmen inanç gruplarının mekânsal talepleriyle ilgili yerel çözümler aranmaktadır. Ne var ki, merkezi idarenin, mevzuatın ve çeşitli mahkeme kararlarının yarattığı ortam sebebiyle yerel ölçekte üst kararlarla çelişmeyen bir çözüm üretmek imkânsızdır. Özellikle cemevleri konusunda sayısız örnek vardır. Bazı ilçe belediyelerinin yerelde gelen

talepleri karşılayacak çözüm arayışına girdikleri ve ürettikleri görülmektedir. Fakat bu yerel geçici çözüm denemeleri, devletin böylesi sorunlara kör kalmayı tercih ettiğini gösteren ve sürdürülebilir olmayan girişimlerdir. Bunlar merkezi hükümet tarafından reddedilmekte hatta yerel yönetim aleyhine dava konusu edilebilmektedir. Örneğin, İstanbul Maltepe ilçesinde Nisan 2015'te yaşandığı gibi, belediye meclisinin cemevine ibadethane statüsü veren kararını bozmak için ilçe kaymakamı kararı yargıya taşımıştır (Radikal, 30.04.2015). Tıpkı diğer ülke deneyimlerinde olduğu gibi yerel çözümler üretebilmek için de öncelikle mevzuatın ayrımcı içeriğinden arındırılması, birey ve topluluk hakları konusundaki ana ilkeleri esas alan düzenlemelerin içselleştirmesi ve merkezi hükümetin yerel uygulamalardaki çözüm girişimlerinin önünü açması gerekir.

Türkiye'deki mekânsal planlama kurumunun çokkültürlülük olgusuna yaklaşımı, kentsel adalet, toplumsal eşitlik ve temel haklarla ilişkili olarak değerlendirildiğinde görülür ki iktidarın kentsel siyaset vizyonu kültürel kimliğin mekânsallaşması aşamasında çok temel bir rol oynar. Öte yandan, kentsel çeşitliliğin mekâna adil biçimde ve temel haklar bağlamında yansıtılmasında planlama tekniğinin de yeterli araçlar sunmadığını ortadadır. Yaptığımız derinlemesine görüşmeler, tarama çalışmaları ve ikincil kaynak incelemeleri ışığında; mekân organizasyonunda eşitsizliklerin aşılabilmesi için eşzamanlı olarak siyaset vizyonu, kurumsal yapılanma ve "çok ölçekli bir yöntem" üzerinde çalışılması gerektiği sonucuna vardık. Bu noktada mevzuatımızın ve kamu politikalarımızın yetersizliği ortadadır. En başta kendi nüfusunun çeşitliliğine ve kamusal gereksinimlerine cevap üretemeyen bir kamu politikası ivedilikle yenilenmeli ve toplumun tüm kesimlerinin katılımına açık hale getirilmelidir. Her kültürel değerini özgürce kendini ifade edebileceği, sürdürebileceği kentler oluşabilmesi için tüm kesimlere ve planlama camiasına önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu makalede ele alınan sorunlar ile ilgili bütün sorumluluğun sadece plan ve plancı kaynaklı olmadığı çok açıktır. Planlama eylemi bir süreçtir ve bu süreçte görev alan bütün aktörlerin sorumluluğu bulunmaktadır. Bu noktada İnsan Hakları gibi evrensel değerlere hem birey hem de topluluk hakları açısından sahip çıkılarak, dışlayıcı tutumların önüne geçilmesi için mekânsal planlamayı da içeren hukuki düzenlemelere gidilmesi bir zorunluluktur. Bu yönde atılan ve atılacak olumlu adımlar geleceğe dönük umutları da arttıracaktır.

Habitat III, Herkes İçin Şehirler Konulu Quito Deklarasyonu buraya kadar aktarılan hassasiyetleri de içeren yeni hedefler sunan yeni kent gündemini belirlemiştir. Bu deklarasyonun üç temel ilkesinden birincisi "kimseyi geride bırakmayarak, kentsel bağlamda eşitlikçiliği sağlamak ve herkese fiziksel ve sosyal altyapıya eşitlikçi erişim sunmak suretiyle yoksulluğu ortadan kaldırmak; kültür, çeşitlilik ve güvenliği tanıyıp değerlendirirken katılımı mümkün kılmak ve yaşanabilirliği ve yaşam kalitesini geliştirmek" olarak tanımlanmıştır. İkinci ilkesi ise "Herkes için sürdürülebilir ve kapsayıcı kentsel refah ve olanaklar sağlamak" şeklinde tarif edilmiştir. Bu toplantıda ortaya konulan çerçeve de ülkemizde atılması gereken adımlar konusunda olumlu ipuçları içermektedir (Habitat III New Urban Agenda, 2016).

Sonuç olarak, yukarıda değinilen sorunlar ve değerlendirmeler ışığında planlama sistemimizin kapsayıcı, adil ve eşitlikçi bir kent hedefine yönelmesi için aşağıdaki yaklaşım ve düzenlemelerin gerekli olduğu kanısındayız:

- Bu bağlamda hepimizi hemşeri olarak kabul eden ve kent yönetiminin de tüm çeşitliliğe sahip çıkabileceği araçları sunan bir yurttaşlık sözleşmesi gerekiyor. Adil ve kapsayıcı kent ortamının güvenceye alınabilmesi için öncelikle temel hakların bu çerçevede güvenceye

alınması sağlanmalıdır. Bu hedefe ulaşabilmek için tüm bireylerin ve toplulukların yaşadıkları ortamda diğerleriyle eşit olduğunu hissetmesi gerekli bir önkoşuldur.

- Yerel demokrasinin genişlediği kapsayıcı ve adil bir kentten bahsedebilmek için kentsel çeşitliliğin öncelikle yerel yönetimlerde temsil şansının artırılması ve örneğin belediye meclisleri ve kent konseyleri gibi karar ve temsil kurumlarında kültürel çeşitlilik kotası oluşturulması yereldeki tüm alt kültür gruplarının temsil kabiliyetini arttıracaktır.
- Kentsel çeşitliliğin hızlı değişiminin tespit edilebilmesi ve değişen ihtiyaçların yönetilebilmesi için kısa, orta ve uzun vadeli hedefler sunan çok zamanlı mekânsal stratejilere ihtiyaç vardır. Nüfus yapısının İstanbul gibi çok dinamik değiştiği kentlerde, örneğin Suriyeli göçmenlerin son 5 yıl içinde hızla artan nüfusu karşısında planlama birimleri kör ve eylemsiz kalmışlardır. Geçen zamana karşın hiç bir mekânsal planımızda ve bu planların sosyal politikalarında göçmen, mülteci ya da kent mülteci ifadesine rastlanamamaktadır. Bu bile planlamanın bir insanlık krizi karşısında kendi krizini yaşadığını göstermektedir. Mevcut planlarımızda, kente gelen göçmenin kentsel yaşama uyum şansının artırılabilmesi için gerekli çerçeve üretilmemiştir. Uzun erimli planların hedef yıllarına ulaşılmasının beklenmesi güncel olan sorunların çözülmesini de geciktirmektedir.
- Çok ölçekli yaklaşım gereklidir. Sorunları, sorunların sahipleriyle ve yerinde konuşmak kamu politikası belirleyebilmek için önemli bir stratejidir. Çünkü yerelde çeşitlenen talepler merkezde üretilen projelerle yönetilemeyecek hassasiyetler barındırmaktadır.
- Ülkedeki tüm açılım girişimleri başlangıç aşamasında umut yaratsa da hemen hepsi yarım kaldığı için hükümetle farklı toplum kesimleri arasındaki güven ilişkisi zedelenmiştir. Güven ilişkisinin oluşabileceği bir adil ve hukuki ortamın yaratılması gerekmektedir. Bunun için mevzuatın ayrımcı ifadelerinin temizlenmesi ve kamunun her bireye eşit mesafede olduğunu pekiştirecek güvencenin sunulması şarttır. Bu hedef için, geçmişte verilen olumsuz ve AİHM kararı ile çelişen yargı kararları ve uygulamaları da acilen düzeltilmelidir.
- Tüm bu çerçeve düzenlemeler ışığında plancının kendi rolünü de geliştirmesi ve mekânın sosyal anlam boyutunu kavrayabilen bir yaklaşıma geçiş yapması gerekir. Plancı bu hedefe ulaşabilmek için karşılıklı öğrenen bir ilişkiyi geliştirmeye ve çeşitliliği kavrayabileceği bir temel eğitime ihtiyaç duyacaktır. Bu amaçla yereli tanıma, tanışma ve kapasite geliştirme çalışmaları ve hizmet içi eğitimler düzenlenmesi gerekir.

KAYNAKLAR

AÇNR (2010) *Alevi Çalıştayları Nihai Rapor*, T.C. Devlet Bakanlığı, Ankara.

ADO (2016) *AİHM Kararları Türkiye'de İnanç Özgürlükleri*, ADO Yayınları, İstanbul.

ABKE (2014) *Alevi Bektaşilerin Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Alevi Bektaşi Kültür Enstitüsü Yayınları, Malberg.

- ALLMENDINGER, P., TEWDWR-JONES, M. (2002) The Communicative Turn in Urban Planning: Unravelling Paradigmatic, Imperialistic And Moralistic Dimensions, *Space and Polity*, 6(1) 5-24.
- ASSMANN, J. (2001) *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. A. Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- ATLI, M. (2016) Türkiye’de Cami Mimarlığı Tartışması Nerede Tıkanıyor? - Kubbeyi Yere ve/veya Çamlıca Tepesine Koymak, *İnşaat Ya Resulullah*, der. T. Bora, İletişim Yayınları, İstanbul; 55-75.
- AYDOĞAN A. (2000) *Şehir ve Cemiyet: Weber-Tönnies-Simmel*, İz Yayıncılık, İstanbul; 167-18.
- BALANDIER, G. (1967) *Siyasal Antropoloji*, çev. D. Çetinkasap (2007), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- BAUMANN, G. (2006) *Çokkültürlülük Bilmecesi*, çev. I. Demirakın, Dost, Ankara.
- BOZKURT, F. (2006) *Çağdaşlaşma Sürecinde Alevilik*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- BRENNER, N. (2009) Restructuring, Rescaling, and the Urban Question, *Critical Planning Summer*, 61-79.
- BURAYIDI, M. A., ed., (2003) The Multicultural City as Planners’ Enigma, *Planning Theory & Practice* 4(3) 259-73.
- BURAYIDI, M. A. (2015) *Cities and the Politics of Difference: Multiculturalism and Diversity in Urban Planning*, University of Toronto Press, Toronto.
- CONNERTON, P. (1999) *Toplumlar Nasıl Anımsar*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- ÇAVUŞUĞLU, E. (2016) İnşaata Dayalı Büyüme Modelinin Yeni- Osmanlılıkla Bütünleşerek Ulusal Proje Haline Gelişi - Kadim İdeoloji Korporatizme AKP Makyajı, *İnşaat Ya Resulullah*, der. T. Bora, İletişim Yayınları, İstanbul; 77-94.
- DUVAKLI, M. (2013) *Alevi İş Adamı Yalçın Özdemir: Cemevi Ergenekon Projesi*, Türkiye Gazetesi, 20.09.2013 [<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/78204.aspx>] Erişim Tarihi (21.03.2016)
- FAINSTEIN, S. S. (2000) New Directions in Planning Theory, *Urban Affairs Review* (35) 451-478.
- FAINSTEIN, S. S. (2010) *The Just City*, Cornell University Press, Ithaca.
- FAINSTEIN, S. S., DEFILIPPIS J. (2012) *Readings in Planning Theory*, (4th ed). Wiley- Blackwell, Oxford.
- GALE, R., THOMAS, H. (2015) *Multicultural Planning in Twenty-First-Century Britain*, in *Cities and the Politics of Difference*, Ed. Burayidi, M. A., University of Toronto Press, Toronto, 109-131.
- GALE, R. (2005) Representing the City: Mosques and the Planning Process in Birmingham, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31(6) 1161-79.
- GERMAIN, A., GAGNON, J.E. (2003) Minority Places of Worship and Zoning Dilemmas in Montreal, *Planning Theory & Practice* 4(3) 295-318.
- GOMIEN, D. (2005) Short Guide to the European Convention on Human Rights 3rd Edition, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi El Kitabı*, çev. S. Cengiz ve U. Kılınç, (2008), İzmir Barosu Yayınları, İzmir.

- GÜVENÇ, B. (1999) *İnsan ve Kültür*, 8. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- GÜRSOY, S., KILIÇ, R. (2009) *Türkiye Aleviliği Sosyo-Kültürel Dinsel Yapı Çözümlemesi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- HABITAT III NEW URBAN AGENDA (2016) Quito Declaration On Sustainable Cities And Human Settlements For All [<https://www2.habitat3.org/bitcache/97ced11dcecef85d41f74043195e5472836f6291?vid=588897&disposition=inline&op=view>] Erişim Tarihi (10.02.2017).
- HALL, P. (1990) *Cities of Tomorrow. An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*, Basil Blackwell, Oxford.
- HEALEY, P. (1997) *Collaborative Planning*, Macmillan, London.
- HOLLOWAY, J. VE VALİNS, O. (2002) Placing Religion and Spirituality in Geography, *Social & Cultural Geography* 3(1) 5-9.
- HOPKINS, L. (2011) I Feel Myself to be a World Citizen: Negotiating Turkish and Alevi Identity in Melbourne, *Social Identities* 17(3) 443-56.
- JACOBS, J. (1992; 1961) *The Death and Life of Great American Cities*, Vintage Books, New York.
- JAYNE, M. (2012) Mayors and Urban Governance: Discursive Power, Identity and Local Politics, *Social & Cultural Geography* 13(1) 29-47.
- JESSOP, B., BRENNER, N., JONES, M., MACLEOD, G., der. (2003) *State/Space: A Reader*, Wiley-Blackwell, Oxford.
- JOPPKE, C. (2001) Multicultural Citizenship, *European Journal of Sociology* (42) 431-47.
- KENANOĞLU, A. (2015) Cemevi Gerçeği, *Evrensel Gazetesi*, 18.12.2015. [<https://www.evrensel.net/yazi/75548/cemevi-gercegi>] Erişim Tarihi (13.02.2016)
- KONG, L. (2001) Mapping New Geographies Of Religion: Politics And Poetics Of Modernity, *Progress in Human Geography* 25(2) 211-33.
- KURTARIR E., SEÇİLMİŞLER T., ÖZÜGÜL M. D. (2006) Spatial and Cultural Impact Assessment of Symbol Replacement in Istanbul, *Cities Between Integration and Disintegration: Opportunities and Challenges*, ed. Enlil Z., Vaggione P., Beyaz Sayfa Printing, İstanbul; 93-109.
- KURTARIR, E. (2012) *Bir Planlama Sorunsalı Olarak Kültür ve Kent*, yayınlanmamış Doktora Tezi, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Fen Bilimleri Enstitüsü, YTÜ, İstanbul.
- KYMLICKA, W. (1995) Multicultural Citizenship A liberal Theory of Minority Rights, *Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, çev. A. Yılmaz (1998), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- KYMLICKA, W. (2002) Multiculturalism and Minority Rights: West and East, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* (4) 1-24.
- LEFEBVRE, H. (1968) *Le droit à la ville. Şehir Hakkı*, çev. Ergüden, I. (2016), Sel, İstanbul.
- LUZ, N. (2015) Planning with Resurgent religion: informality and gray spacing of the urban landscape (comment), *Planning Theory & Practice* 16(2) 278-84.

- MELIKOFF, I. (1998) *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, çev. T. Alptekin (2010) Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- MERCIA GROUP (2006) *Review of the Evidence Base on Faith Communities*, The Office of The Deputy Prime Minister, London.
- MONCLÚS, A., GUÀRDIA, M. (eds.) (2006) *Culture, Urbanism and Planning*, Aldershot: Ashgate Pub.
- MUMFORD, L. (1938) *The culture of cities*, Harcourt, Brace and Company, New York.
- MUNCK, R. (2003) Debating 'Globalisation and its Discontents', *Irish Journal of Sociology* 12(1) 85-97.
- OFFICE OF THE DEPUTY PRIME MINISTER (2005) *Diversity And Equality in Planning: A Good Practice Guide*, Office of the Deputy Prime Minister Publications, London.
- ORAN, B. (2008) *Türkiye'de Azınlıklar Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, Dördüncü Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- OZANKAYA, Ö. (1979) *Toplumbilime Giriş*, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- ÖZENÇ, B. (2005) *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnanç Özgürlüğü*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- PONZINI, D. (2014) Understanding Cultural Diversity Policymaking by Exploring its Tools at the Urban Level, *Kult-ur* 1(1) 151-64.
- PROTESTAN KİLİSELER DERNEĞİ (2010) *Tehdit mi Yoksa Tehdit Altında mı?, Türkiye'deki Protestanlar'ın Yasal ve Sosyal Sorunları*, Anadolu Ofset, İstanbul.
- RENÇBER, F. (2012) Alevi Geleneğinde Cem Evinin Tarihsel Kökeni, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12(3) 73-86.
- REX, J., SINGH, G. (2003) Multiculturalism and Political Integration in Modern Nation-States: Thematic Introduction, *International Journal on Multicultural Societies* 5(1) 1-19.
- RUNCIMAN, W. G. (1971) Relative Deprivation and The Concept of Reference Group, *Sociological Perspectives*, ed. K. Thompson, J. Tunstall, Penguin Books, Victoria; 299-315.
- SANDBERG R. (2011) *Law and Religion*, Cambridge University Press, Cambridge.
- SANDERCOCK, L. (1998) Towards Cosmopolis: Utopia as Construction Site, *Readings in Planning Theory*, ed. Campbell, S., Fainstein, S. (2003), İkinci Basım, Blackwell, Oxford, 401-12.
- SANDERCOCK, L. (2000) When Strangers Become Neighbours: Managing Cities of Difference, *Planning Theory & Practice* 1(1) 13-30.
- SANDERCOCK, L., KLIGER, B. (1998) Multiculturalism And The Planning System, *Australian Planner* 35(4) 223-27.
- SIMMEL, G. (1903) The Metropolis and Mental Life, *The Blackwell City Reader*, ed. G. Bridge, S. Watson (2002) Wiley-Blackwell, Oxford & Malden.
- ŞEN, S. (2012) Kentlilik Üzerine Düşünmek, *Toplum ve Bilim* 124 103-25.

- TEKELİ, İ. (2009) *Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TEKELİ, İ. (2011) *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- T.C. Yargıtay 3. Hukuk Dairesi Başkanlığı (2015) *Yargıtay İlamı* [<https://emsal.yargitay.gov.tr/BilgiBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraServlet>] Erişim Tarihi (11.12.2016).
- T.C. BAŞBAKANLIK AVRUPA BİRLİĞİ GENEL SEKRETERLİĞİ (2007) *Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri, M&B Tanıtım Hizmetleri ve Tic. Ltd. Şirketi*, Ankara.
- TASAN-KOK, T., OZOGUL, S. (2017). *DIVERCITIES, Living with Urban Diversity: The case of Toronto*, University of Amsterdam and TU Delft, Amsterdam and Delft.
- VERTOVEC, S. (2007) Super-diversity and its implications, *Ethnic and Racial Studies* 30(6) 1024-54.
- WILLIAMS, R. (1958) *Culture is Ordinary, Resources of Hope. Culture, Democracy, Socialism*, ed. G. Robin (1989), Verso, London; 3-18.
- WIRTH, L. (1938) Urbanism as a Way of Life, *The American Journal of Sociology* 44(1) 1-24.
- YAMAN, A. (2000) Günümüzde Alevilik Bektaşilik Alanındaki Aktörlere İlişkin Genel Bir Analiz Denemesi, 1. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Kongresi (27-29 Nisan 2000), Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı, Ankara; 191-225.
- YILDIRIM, R. (2014) Cem-evi Neyi Temsi Ediyor?, *Türkiye'nin Demokratikleşmesi ve Alevi Talepleri, Tespit ve Öneri Raporu*, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara; 6-10.
- YOUNG, G. (2006) "Speak Culture! Culture in Planning's Past, Present and Future", in M. Guardia and J. Monclus (eds), *Culture, Urbanism and Planning*, 43-59, London, Ashgate.
- Stadtebau-Forderung (2015) *Urban development of the federal and state governments* [http://www.staedtebaufoerderung.info/StBauF/DE/Home/home_node.html] Erişim Tarihi (04 03 2015).
- TÜRKİYE PROTESTAN KİLİSELER BİRLİĞİ (2008) *Türkiye'deki Protestan Cemaati'nin İbadet Yeri Sorunu* [<http://www.protestankiliselere.org/2008-ibadet-yeri.pdf>] Erişim Tarihi (22.05.2011).
- Radikal Gazetesi (2014) *Davutoğlu neden Diyanet'i kendisine bağladı?* [http://www.radikal.com.tr/politika/davutoglu_neden_diyaneti_kendisine_bagladi-1210281] Erişim Tarihi (01.09.2014).
- Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü (2014) *Mevzuat Bilgi Sistemi* [<http://www.mevzuat.gov.tr/>] Erişim Tarihi (25.08.2014).
- Mevzuat Bilgi Sistemi (2014) *Belediye Kanunu* [<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>] Erişim Tarihi (25.08.2014).
- Sabah Gazetesi (2014) *Yargıtay 'Cemevi'ne Olur Verdi*. [<http://www.sabah.com.tr/gundem/2014/12/03/yargitay-cemevine-olur-verdi>] Erişim Tarihi (05.12.2014).
- AK Parti (2015) *64. Hükümet Programı* [<http://www.akparti.org.tr/site/haberler/64.-hukümet-programi/80720#1>] Erişim Tarihi (26.11.2015).

- TRT Haber (2015) *Yargıtay'dan 'cemevi' kararı* [<http://www.trthaber.com/haber/gundem/yargitaydan-cemevi-karari-199170.html>] Erişim Tarihi (18.08.2015)
- ECtHR (2015) *Public Hearings: Izzettin Dogan and Others v. Turkey (no. 62649/10)* [http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=hearings&w=6264910_03062015&language=en] Erişim Tarihi (03.06.2015).
- HABITAT III POLICY UNIT 1 (2015) *Rights to the City and Cities for All* [<http://habitat3.org/wp-content/uploads/Habitat-III-Policy-Unit-1-Right-to-the-City-and-Cities-for-All.pdf>] Erişim Tarihi (11.12.2016).
- UNITED CITIES AND LOCAL GOVERNMENTS THE COMMITTEE ON SOCIAL INCLUSION, PARTICIPATORY DEMOCRACY AND HUMAN RIGHTS (2016) *The European Charter for the Safeguarding of Human Rights in the City* [<http://www.udg-cisd.org/en/right-to-the-city/european-charter>] Erişim Tarihi (11.12.2016).
- COUNCIL OF EUROPE (2009) *Manifesto for a New Urbanity: European Urban Charter II* (Local and Regional Action Series) [<https://book.coe.int/eur/en/congress-local-and-regional-action-series/4169-manifesto-for-a-new-urbanity-european-urban-charter-ii.html>] Erişim Tarihi (11.12.2016).
- COUNCIL OF EUROPE (1985) *European Charter Of Local Self-Government* [<https://rm.coe.int/168007a088>] Erişim Tarihi (11.12.2016).
- T.C. Adalet Bakanlığı (2014) *Cumhuriyetçi Eğitim Ve Kültür Merkezi Vakfı / Türkiye Davası* [<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar/cumhuriyetci.pdf>] Erişim Tarihi (15.12.2014).
- T.C. YARGITAY BAŞKANLIĞI (2014) *Hukuk Genel Kurulu 2014/1038 E., 2014/990 K.* [<https://emsal.yargitay.gov.tr/VeriBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraServlet>] Erişim Tarihi (02.04.2015).
- MEKÂNSAL PLANLAR YAPIM YÖNETMELİĞİ (2014) 14.06.2014 Tarihli 29030 Sayılı Resmi Gazete. [<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140614-2.htm>] Erişim Tarihi (18.06.2014).
- ŞPO (2014) *Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği Hakkında Şehir Plancıları Odası Basın Açıklaması*, [http://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=5939#.WGcC17Fh3eQ] Erişim Tarihi (03.09.2014).

SİMGELER, KISALTMALAR

ABKE	Alevi Bektaşî Kültür Enstitüsü
AÇNR	Alevi Çalıştayları Nihai Raporu
ADO	Alevi Düşünce Ocağı
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
BEDAŞ	Boğaziçi Elektrik Dağıtım A.Ş. Genel Müdürlüğü
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
ECtHR	European Court of Human Rights
HBVAKV	Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı

MPYY	Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği
ŞPO	Şehir Plancıları Odası
CEM VAKFI	Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Vakfı

Received: 14.03.2016; Final Text: 08.09.2017

Keywords: Inclusive urban planning; community rights; place of cultural identity; place of worship; cemhouse.

INVISIBLES FOR PLANNING AUTHORITY, CEMEVS AS THE PLACES OF IDENTITY AND WORSHIP

A strong movement in urban planning and geography literature discusses identity places problematique in the context of the comprehensiveness of urban planning. Increasing demand of different cultural identities to be visible in urban space, as well as migration, asylum and population mobility, caused "identity places" phenomenon an important issue for urban planning (Healey, 1997; Sandercock, 2000; Germain and Gagnon, 2003; Gale, 2005). The focus of the discussions on the meaning of the city's multiculturalism has shifted to the discussion on the needed means of planning by the multiculturalism, today. (Ponzini, 2014; Tasan-Kok and Ozogul, 2017). These efforts have not yet taken place in the agenda of current urban planning profession in Turkey. On the contrary, place organizations are being organized with standard techniques for standardized social activities. However, ethnic-religious clusters seeking to register their presence in the city, appear with the new concepts and demands outside the standards of the planning institutions. This situation revealed the urban facility area standards, such as cultural identity places, religious or sacred places, places of worship, have to be rethought in the spatial planning practices. This debate becomes concrete in the demand and ongoing struggle of Alevis, for the recognition of Cem-houses as places worship in Turkey. In this context, the problem of spatial representation of social and cultural identities by the planning institution in Turkey will be addressed in the context of the experience and perception of minority communities, especially Alevis.

PLANLAMA KURUMUNUN GÖRMEDİKLERİ; KİMLİK VE İBADET MEKÂNI OLARAK CEMEVLERİ

Kent planlama ve coğrafya yazınındaki güçlü bir akım, kimlik mekânları sorunsalını planlamanın kapsayıcılığı bağlamında tartışmaktadır. Artan göç, iltica vb. nüfus hareketliliklerinin yanı sıra farklı kültürel kimliklerin kent mekânında görünür olma talepleri arttıkça "kimlik yerleri" planlamanın önemli bir meselesi haline gelmektedir (Healey, 1997; Sandercock, 2000; Germain ve Gagnon, 2003; Gale, 2005). Önceleri kentin çokkültürlü olmasının anlamı üstüne yürütülen tartışmaların odağı bugün, çokkültürlülük gerçeğinin gerektirdiği planlama araçlarının tartışılması noktasına kaymıştır (Ponzini, 2014; Tasan-Kok ve Ozogul, 2017). Türkiye'de ise yürürlükte olan planlama anlayışında böylesi çabalar henüz gündemde yerini alamamıştır. Bunun aksine standartlaştırılmış toplumsal eylemler için standart tekniklerle mekân organizasyonu yapılmaktadır. Ne var ki, kentteki varlıklarını tescil ettirmek isteyen etnik-dinsel kümeler planlama kurumunun karşısına bu standartların dışındaki yeni kavramlarla ve taleplerle çıkmaktadırlar. Bu durum; kültürel kimlik mekânları, dini veya

kutsal mekânlar, ibadet yeri gibi kentsel donatı alanları standartlarının mekânsal planlama açısından yeniden düşünülmesi gereğini ortaya çıkarır. Türkiye’de bu tartışma Aleviler’in cemevlerinin ibadethaneleri olarak tanınmasına ilişkin talepleri ve devam eden mücadelelerinde somutlaşmaktadır. Bu bağlamda makalede toplumsal ve kültürel kimliklerin Türkiye’deki planlama kurumu tarafından mekânsallaştırılması problemi azınlıktaki toplulukların ve özellikle Alevilerin deneyimleri ve algılaması çerçevesinde ele alınacaktır.

ERHAN KURTARIR; B.CP, MSc, PhD

Graduated from the Department of City and Regional Planning at METU (2003); received his MSc from Urban Planning Program at YTU (2006); earned his Ph.D. Degree from the Department of City and Regional Planning Department at YTU (2012). Research interests include urban planning, urban politics, urban sociology, local democracy, cultural geography and migration. erhankurtarir@gmail.com

AYŞE NUR ÖKTEN; BBA, PhD

Graduated from Robert College as Bachelor of Business Administration B.B.A. (1970), earned her PhD from Economic Sociology at Istanbul University in 1980. Retired from the Department of City and Regional Planning at Yıldız Technical University in 2014. Research interests are urban sociology, human geography, economic geography, methodology and regional planning. okten.aysenur@gmail.com